प्रवेश सं० १८२७०

विषयः पुराणेतिहासम्

क्रम सं०

ग्रन्थकार

नाम कार्तिकमाहात्म्यम्

पत्र सं० १-१८, २०-३५।

अक्षर सं० (पंक्तौ) २५

पंक्ति सं० (पृष्ठे) १४

श्लोक सं०

आकारः ६.९" × ४.३"

लिपिः दे. ना.

आधारः कागज.

14448

वि० विवरणम् अपूर्णम्

नं. १८८४

पी० एम० यू० पा०—७७ एस० सी० ई०—१६५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्रथमं

॥ ॐ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्री [illegible]

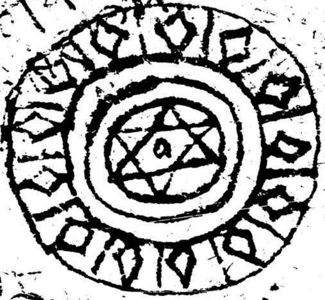

॥ कार्तिकमाहात्म्यं [illegible]

श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ श्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्येभ्यो नमः ॥ सूत उवाच ॥ पुरा कलियुगस्यांते ब्रह्मलोकं गतो मुनिः ॥ ददर्श लोककर्तारं ध्यायंतं वै जनार्दनं ॥१॥ पितामहं महाप्राज्ञं सर्वलोकहिते रतं ॥ स्तूयमानं मुनिगणैर्ध्यायमानं सुरोत्तमैः ॥२॥ अप्सरोगणसंवीतं सिद्धचारणसेवितं ॥ मूर्तिमद्भिश्चतुर्भिर्वेदैः सेतिहासैः पुरातनैः ॥३॥ स सप्तोदधिसमायुक्तं नदीभिः परिवारितं ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं सर्वधर्मसमाश्रयं ॥४॥ प्रणिपत्य महात्मानं नारदस्तं पितामहं ॥ विनयेनोपसंगम्य पप्रच्छ मुनिसत्तमः ॥५॥ नारद उवाच ॥ भगवंस्त्वद्दासोऽस्मि [illegible] सोऽहं भक्तवत्सल ॥ वैशाखं ब्रूहि मे धर्मं सर्वज्ञोऽसि पितामह ॥६॥ फलं वैशाखधर्मस्य कथयस्व सविस्तरं ॥ येनाहं त्वत्प्रसादेन [illegible] देहतः ॥७॥ कार्तिकस्य तु मासस्य माहात्म्यं सर्वं वक्तुम [illegible] ॥ दीपदानस्य माहात्म्यं व्रतानां नियमं तथा ॥८॥ गोपीचंदनमाहात्म्यं वारिजानां माहात्म्यं तुलसीभुवः ॥ मालतीपुष्पमाहात्म्यं यथा तथ्येन सुव्रत ॥ मल्लीकंदुव्रते ॥९॥ मुनिपुष्पस्य माहात्म्यं

फलस्य माहात्म्यं तथा दमनकस्य च ॥१०॥ केतकीपुष्पमाहात्म्यं बिल्व[illegible]नानां परंतप ॥ जागरस्य च माहात्म्यं माहात्म्यं द्वादशीभुवं ॥११॥ क्षीराब्धि[illegible]नस्य माहात्म्यं [illegible]गानसमुद्भवं ॥ विलेपनस्य माहात्म्यं नैवेद्यस्य च ॥ परंतप ॥१२॥ शंखोदकस्य माहात्म्यं माहात्म्यं स्तवनस्य च ॥ गीतवाद्यादिनृत्यानां पुण्यस्तोत्रस्य धारणे ॥१३॥ धूपशेषस्य माहात्म्यं निर्माल्यस्य तु धारणे ॥ पादोदकस्य माहात्म्यं सालग्रामार्चनादिके ॥१४॥ वेदाध्ययनमाहात्म्यं श्रवणद्वादशीभुवं ॥ फलं पुण्यतीर्थानां पूजादानादिकस्य यत् ॥१५॥ वैष्णवानां तु माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम्यहं विशेषेणान्नं च माहात्म्यं वदस्व मे प्रभो ॥ नीराजनफलं ब्रूमे शंकितः ॥१६॥ फलं ब्रूहि सुरश्रेष्ठ ब्रह्मपत्रेषु भुंजतां ॥ तीर्थोदकस्य माहात्म्यं माघस्नानफलं विभो ॥ तनु कथयस्व मम मानद ॥१७॥ तीर्थोदकस्य माहात्म्यं [illegible] वादित्राणां च माहात्म्यं देवतादीपोच्छिष्टदीपस्य प्रदीपप्रबोधने ॥१८॥ दंडप्रणाममाहात्म्यं हरेः पूजाफले विभो ॥१९॥ प्रदक्षिणाग्रसनस्य च ॥ संसर्गाद्यत्फलं ब्रूहि वैष्णवस्य च ॥ माहात्म्यं विशेषश्रवणस्य च ॥ सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ यथाहं ते विशेषतः ॥२०॥ यः कश्चिद्वैष्णवो धर्मस्त सर्वं वक्तुमर्हसि ॥

सादेन भुक्तोयामि परं पदं॥ हाटकेश्वरमाहात्म्यं कथयस्व महानघ॥२१॥
तीर्थानां चैव माहात्म्यं ज्ञातुमिच्छामि सुव्रत॥ बहूनि पद्मनाभस्य रहस्या
नि श्रुतानि मे॥२२॥ चत्वारि प्रोच्यमानानि श्रोतव्यानि मया प्रभो॥ कार्तिक
स्य तु माहात्म्यं प्रस्तुवंति सुनादिजाः॥२३॥ सर्वेषामेव मासानां कार्ति
कः प्रवरः सदा॥२४॥ ब्रह्मोवाच॥ साधु पृष्टं त्वया पुत्र लोकानां हृरणाहि
तये॥ कथयामि न संदेहः स्वेचास्समो नास्ति वैष्णवः॥२५॥ वैष्णवे वैष्णवे धर्मं
यो ददाति द्विजोत्तमः॥ स सागरमहीदाने तत्फलं लभतेधिकं॥२६॥ सत्पु
त्रेण त्वया वत्स तारितोहं न संशयः॥ निश्चला केशवे भक्तिः स्थापितेति ष्ठ
ति सर्वदा॥२७॥ एकतः सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः॥ कार्तिकस्य
तु मासस्य कोट्यंशेनापि नैव हि॥२८॥ एकतः पुष्करे वासः कुरुक्षेत्रे हिमा
लये॥ एकतः कार्तिको वत्स सर्वपुण्याधिका मतः॥२९॥ सुवर्णमेरुतु
ल्यानि सर्वदानानि चैकतः॥ एकतः कार्तिको वत्स सर्वदा केशवप्रियः
कृत्वा कोटिसहस्राणि पापानि सुबहून्यपि॥ निमिषार्द्धेन दीपस्य वि
लयं याति कार्तिके॥३०॥ यत्किंचित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य २

कार्तिके॥ तदक्षयं भवेत्सर्वं सत्योक्तं तव नारद॥३१॥ दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यं
कार्तिकोक्तं चरेन्नहि॥ धर्मं धर्मवतां श्रेष्ठ समातपितृघातकः॥३२॥ कार्तिके
खलु वै मासे सर्वमासेषु चोत्तमः॥ पुण्यानां परमं पुण्यं पावनानां च पावने॥३३॥
अस्मिन्मासे त्रयस्त्रिंशद्देवाः सन्निहिताः सदा॥ अत्र पक्षे तु दानानि भोज
नानि कृतानि च॥३४॥ तिलधेनुहिरण्यं च कोरत्नं भूमिवाससः॥ गोप्रदाना
नि कुर्वंति सर्वं सादेन नारद॥३५॥ ब्रह्मदेयाश्च याः कन्या दास्यंति विधिव
न्नराः॥ तानि दानानि दत्तानि गृह्णंति विधिवत्सुताः॥३६॥ जलं दत्तं तु विप्रेंद्र दत्तं
पक्षे वनेथार्कृते॥ तदक्षयफलं प्रोक्तं विष्णुना लोककर्तृणा॥३७॥ प्रदत्तानां
॥ तस्माद्यत्नेन विप्रेंद्र कार्तिके मासि दी
मोक्षणं चैव कार्तिके मासि शस्यते॥ तदक्षयं हि लभते अ
यते॥३८॥ यत्किंचित्कार्तिके दत्तं विष्णुमुद्दिश्य मानवैः॥ तदक्षयं हि लभते अ
द्यानां च नद्यानां चैव नारद॥ उदधीनां च
न्नदाने विशेषतः॥३९॥ यथा नदीनां विप्रेंद्र द्रोणानां चैव नारद॥ यत्किंचिद्दीयते मुने॥ न
विप्रेंद्र क्षयो नैवोपजायते॥४०॥ दानं कार्तिकमासे तु यत्किंचिद्दीयते कर्मणा
तस्यास्ति क्षयो ब्रह्मन्पापस्याप्येवमेव हि॥४१॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्मणा
मनसापि वा॥ पापे समाचरेन्नैव कार्तिके विष्णुतत्परः॥४२॥ अज्ञाना

यदि वाज्ञानतो दुष्कृतं नैव पश्कृतं ॥ तत्सर्वं नश्यते क्षिप्रं वायुना पांसवो य
था ॥४३॥ संज्ञाते कार्तिके दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत् ॥ दिने दिने अश्वमेधस्य फलं
प्राप्नोति स फलं तु ॥४४॥ प्रत्यन्नानां तु भक्षणात् कार्तिके नियमे कृते ॥ अवश्यं विष्णु
रूपत्वं प्राप्यते मुक्तिदं शुभं ॥४५॥ न कार्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगं ॥ न
वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गंगया समं ॥४६॥ न जलेन समं दानं न सुखं भार्यया समं ॥
न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभः सुरसमासमः ॥४७॥ तपो नान्नज्ञानं तुल्यं नान्नदानं
धरे सुखं ॥ न धर्मस्तु दयातुल्यो न ज्योतिश्चक्षुषा समं ॥४८॥ न तृप्तिरन्नानां तु
लोभः न प्रीतिस्तु सुतं विना ॥ न धर्मसदृशं वित्तं न नाकसदृशं पदं ॥४९॥ ना नौ
ग्यसदृशो लाभो नान्नि त्वं केशवालये ॥ न कार्तिकसमो मासो विष्णोः प्रिये ॥ सदा मोदनप्रेयं ॥ तिर्यग्योनिमवाप्नोति सर्व
मतः ॥५०॥ अत्रैव नक्षयं ध्यायस्तु मासे ॥ दुर्लभं वैष्णवं जन्म दुर्लभा वैष्णवी कथा ॥ दुर्लभा वैष्णवी
धर्मं वहिष्कृतः ॥५१॥ दुर्लभं वैष्णवं जन्म ॥ सिद्धादानं दुर्लभं गंगाजलं ॥ दु
दीक्षा दुर्लभा सोजाग नस्तथा ॥५२॥ दुर्लभं ··· ॥५३॥ दुर्लभं पुष्करे दानं दुर्लभा कार्ति
र्लभा वैष्णवा विप्रा दुर्लभं भीतमोक्षणं ॥ भयो शुक्लपक्षयो ॥५४॥ दुर्लभा कार्ति
कार्तिके ॥ दुर्लभो जागरो विष्णोः ॥ दुर्लभा मालतीपूजा दुर्लभा तुलसी
कौ ॥ वेत्र कार्तिकी हरिबोधनी ॥ मुने ॥५५॥

दुर्लभं कार्तिके स्नानं दुर्लभं साधुसेवनं ॥ शालग्रामशिलापूजा दुर्लभा मुनिपुंगव ॥५६॥
समुद्रगा नदी पुत्र दुर्लभा स्नानशालिनो ॥ कुलशीलवती कन्या दुर्लभा दंपती न
यो ॥५७॥ दुर्लभा जननी लोके पिता चैव विशेषतः ॥ दुर्लभं साधुसंमानं
दुर्लभो धार्मिकः सुतः ॥५८॥ दुर्लभा द्वादशी लोके दशम्याः संगवर्जिता ॥ पद
हृय वनं वसनं अयने दक्षिणायने ॥५९॥ दुर्लभं वैष्णवे दानं माघस्नानं तु नदे ॥ पुष्यमाघयोः ॥६०॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके
जले ॥ ज्येष्ठमासे तु पानीयं ॥ धर्मार्थपात्रे च प्रतिपादनं ॥६१॥ पात्राणामपि
दुर्लभं तीर्थसेवनं ॥ दुर्लभं मर्त्यधर्मज्ञा ॥ ये नरा जनार्दने ॥६२॥
तन्मात्रं तत्परत्वं क्रियान्वितः ॥ संप्राप्ते कार्तिके समासी ये नरा पितृभिः सहन्ना
न्याय नोपार्जितं द्रव्यं दुर्लभो वैजनार्दनः ॥ तेषां सोऽपि पुनर्वासः ॥ ब्रह्मात्मजस्तस्य हानेक
पद ॥६३॥ इति श्री स्कंदपुराणे ब्रह्मलोके महावैष्णव ब्रह्मनारद संवादे कार्तिक
र्त्तिकमाहात्म्ये प्रथमोध्यायः ॥१॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कार्तिकस्य ॥ मुनिशार्दूल कामीन्सर्वानवाप्स्यसि ॥१॥
तुमाहात्म्यं पुनरेव शृणु धर्मे ॥ यत्कृत्वा मुनिशार्दूल ॥ कार्त्तिकव्रतस्य कौ फलं जन्म रा
व्रतानामेव सर्वेषां धार्मिक जन्मानुजं फलं ॥ कर्तुं विष्णुव्रतस्य ॥ पवन तत्फलमाप्नो
तार्जितं ॥२॥ अक्रूरस्य वने तीर्थे कार्त्तिक्यां समुपोषितः ॥

त्ति यत्कृत्वा वैस्त्रवव्रतं ॥३॥ वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे नैमिषे पुष्करे र्बुदे ॥ गत्वा यत्फ
लमाप्नोति व्रतं कृत्वा तु कार्त्तिके ॥४॥ सब्रह्महा सगोघ्नश्च स्वर्णस्तेयी सदा
नृती ॥ न करोति मुनिश्रेष्ठ यो नरः कार्त्तिके व्रतं ॥५॥ वेदविद्येन विप्रो वा ज्ञका
र्त्तिके न व्रतं यदि ॥ करोति मुनिशार्दूल नरकं याति दारुणं ॥६॥ व्रतं तु का
र्त्तिके मासि द्विजो व्रतपराङ्मुखः ॥ सर्वेति विमुखाः सर्वे तस्य देवाः सवासवाः ॥७॥
अयष्टापि महायज्ञैर्न कृत्वापि न पितृस्वधां ॥ व्रतेन कार्त्तिकोक्तेन वैष्णवेन व्रजेत
रां ॥ नो दृष्टे सुबहूस्तीर्थं दत्वा श्राद्धशतान्यपि ॥ स्वर्गं नाप्नोति विप्रेंद्र अकृ
त्वा कार्त्तिके व्रतं ॥९॥ यतिश्च विधवाश्चैव विशेषेण वनाश्रमी ॥ कार्त्तिके नरकं याति
अकृत्वा वैष्णवं व्रतं ॥१०॥ यद्दत्तं यद्धुतं तप्तं कृतं च सुमहत्तपः ॥ तत्सर्वं विलयं याति
अकृत्वा कार्त्तिके व्रतं ॥११॥ वेदे नाधीतैः कृतं तस्य पुराणपठनैश्च किं ॥ कृतं यदि
४ न विप्रेंद्र कार्त्तिके वैष्णवव्रतं ॥१२॥ जन्मप्रभृति यत्पुण्यं विधिवत्समुपार्जितं
भस्मी भवति तत्सर्वं अकृत्वा कार्त्तिके व्रतं ॥१३॥ सप्तजन्मार्जितं पुण्यं वृथा भव
ति नारद ॥ अकृत्वा कार्त्तिके मासि वैष्णवं व्रतमुत्तमं ॥१४॥ पापपुंजास्तु ते ज्ञेया
न ते मर्त्या महामुने ॥ वैष्णवाख्यं व्रतं यस्तु न कृतं कार्त्तिके शुभे ॥१५॥ विनाव्र

तेनदं वर्षे यो नये कार्त्तिके शुभे ॥ सर्वदा सबहि कार्येषु यथा शूद्रीपतिर्द्विज ॥१६॥
यो द्विजो ब्राह्मणीं गच्छेत्स पापात्मा काममोहितः ॥ कुलानि पातयेत्सप्त एकाकालकु
लपोसनः ॥१७॥ अब्राह्मणी यदि श्राद्धे पुमांसु विनियोजयेत् ॥ भस्मी भवति ते
सर्वं धर्मकार्येषु सर्वदा ॥१८॥ स्वात्मपत्नीं त्यक्त्वा सुतां यो गच्छेत्काममोहितः ॥ ज
न्मकोटिसहस्रेषु नस्य शुद्धिर्न जायते ॥१९॥ गुरुपत्नीं गुरुसुतां मातुलानीं तु
यो नरः ॥ कुगुनेगमने यस्तु ब्रह्महा स निगद्यते ॥२०॥ पितृष्वसुसुतां गच्छेद्यो न
चः काममोहितः ॥ तस्याय लोकनादेवपुण्यं याति तदा किके ॥२१॥ यः स्वसबंधिना
नीणां गमनं कुरुते नरः ॥ दिने दिने स चाप्नोति पापं ब्रह्महत्यावधादिके ॥२२॥ एते स
-३ हसमा योगेयः कैवाति दिने दिने ॥ तुल्मतो यांति विप्रेंद्र कल्लो स वत्स्ये गते ॥२३॥
शूद्री शयन मात्रो य्यब्राह्मणी ज्ञानमोहितः ॥ स्तकी सप्त वन्ति संध्या न तुलसो
थवा मुने ॥२४॥ अब्राह्मणीं न यो गच्छे कृतघ्नो हेतुकः शठः ॥ चत्वा नो नरकं याति
या वक्ता भूत सपूर्वं ॥२५॥ यो यत्र तत्र बाग्ने तः स्त्रि च क्षुद्रासु वाचयेत् ॥ कामचार
स पापात्मा बीजं तस्या शुभं भवेत् ॥२६॥ अशुभं तद्भवे द्वीजं शुभां योनिं न
वा हि ति ॥ दूषयन्त्येव तां योनिं भूनाली दह विर्यथा ॥२७॥ शूद्रयोनौ पत
द्वीजं हाहाकारे द्विजन्मनः ॥ कुर्यात्पुरीषगर्त्तेषु यतोस्मीति सुदुःखितः ॥२८॥

परदारं परन्यासं ये हरंति नराधमाः ॥ नरकान्न निवर्त्तंते यमेन स वशीकृताः ॥२९॥
धर्षयांति परक्षेत्रं ये नराः काममोहिताः ॥ धनमायुर्यशोलक्ष्मीः संततिश्च विनश्य
ति ॥३०॥ पितृव्यस्त्री तु यो गच्छेन्मातुलस्वसुतां स्नुषां ॥ यमदूतैश्च पाच्यंते क्रकचै
र्पीत नास्ति ते ॥३१॥ विधवां यो नरो गच्छेद्द्विजो षिणं तु ब्राह्मणीं ॥ पानये सपि
तृन्सर्वान् ब्रह्मलोकं गतानपि ॥३२॥ यत्किं ॥ चित्कुरुते पुण्यं ब्राह्मणो वृषलीपतिः ॥
भस्मीभवति तत्सर्वं सत्यमुक्तं तवानघ ॥३३॥ ब्राह्मणीगामिनो विप्रा यत्र तिष्ठं
ति नारद ॥ म्लेच्छतुल्यं तु तत्स्थानं सर्वदा पापसंयुतं ॥३४॥ ब्राह्मणो वृषलीगंता
हेतुकः शूद्रभोजनः ॥ गांगेयपि जले स्नातो न शुध्यति कल्बिषिः ॥३५॥ वृहाव
मानि शूद्रस्तु कृतघ्नः शास्त्रदूषकः ॥ कुलक्षयकरो दुःखं समरयति यमालये ॥३६॥
शूद्रीजातश्च ये पुत्राः ब्राह्मणेन महामुने ॥ अधोमुखाः पितृगणास्तावत्तिष्ठंति
रौरवे ॥३७॥ ब्राह्मणस्य गृहे शूद्री यावत्तिष्ठति नारद ॥ तावद्वर्षसहस्राणि
पितरो नैव भुंजते ॥३८॥ विप्रस्य गृहिणी शूद्री वस्त्रं नीलीसमुद्भवं ॥ किमधीतेन च
तुर्वेदैर्निष्टैर्यज्ञान्नज्ञातेश्च किं ॥३९॥ पितृन्नतेथवा यज्ञान्यः शून्यवद्द्विजाधमाः ॥
आत्मनार्थं विनिघ्नंति विप्रास्ते श्वपचाधमाः ॥४०॥ ईदत्तानां तु विप्राणां ॥ वारिमात्रं
प्रयच्छति ॥ सदा ते नरकं यांति तस्मात्पात्रे प्रदीयते ॥४१॥ जातिमात्रेण विप्रत्वं न

भवत्येव नारद ॥ क्रियाबलवती लोके क्रियाहीने फलं कुतः ॥४२॥ ब्रह्मचारी तु यो
म्रचास्नानशौचविवर्जितः ॥ सम्यक्संध्यां न जानाति स पापी पतितो हि सः ॥४३॥
यत्किंचित्कुरुते पापं ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ भवते नात्र संदेहो मातापित्रोस्तु पा
तकं ॥४४॥ अग्निं नो जुहुते सम्यक् सम्यक्संध्यां महामुने ॥ ब्रह्मचारी तु यो द्व
चा ब्राह्मण्याद्धीयते हि सः ॥४५॥ स्नाने होमे च संध्यायां तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ भि
क्षाटने भोजने च सप्तमौने समाचरेत् ॥४६॥ एतेषु मुनिशार्दूल जल्पान्मौनेन द्वि
जो यदि ॥ पतितः स हि विज्ञेयो ब्रह्मचारी भवेन्न हि ॥४७॥ ब्रह्मचारीति यो हत्या
प्रायश्चित्तेषनाप्नुखः ॥ अणुमात्रं तु यद्दत्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥४८॥ हव्यं
कव्यं तु यद्दत्तं ब्राह्मणे व्रात्यवर्जिते ॥ स सत्यं सत्यं मुनिश्रेष्ठ तद्वै रक्षांसि भुंजते ॥४९॥
प्रभ्रष्टधर्माश्रमभ्रष्टस्य विप्रत्वं नास्ति नारद ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मण्यं पाल
येद्द्विजः ॥५०॥ विनामदुग्धकेयस्तु जुहुते जातवेदसं ॥ विनोत्तरीयं विप्रेंद्र ब्रह्म
चारी भवेन्न हि ॥५१॥ कालेन कुरुते संध्यां जुहुते न हुताशने ॥ विनास्नानेन मौनेन
न पतितः स द्विजाधमः ॥५२॥ सम्यक्संध्यां न जानाति गायत्रीजपलक्षणं ॥ अग्निं
नो जुहुते सम्यक् ब्रह्मचारी द्विजाधमः ॥५३॥ तस्याश्रयः कुरुते दानं स्नेहाल्लोभा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वयादपि॥ अस्तुना गंभवे सर्वे पितृणो नोपविशन्ति॥५४॥ प्रायश्चित्तमकुर्वी
णः क्रियानुष्ठानवर्जितः॥ ब्राह्मण्यात्मन्त्रवर्जितेण पतते नात्र संशयः॥५५॥ कृ
पणाश्च संपक्षीण्यासनस ॥५८ नात॥ पापसंक्रमते पुंसां पंचधा सक्रमेक्रते॥५६॥
अधीते न तु वस्त्रेण नित्यनैमित्तिकं क्रियः॥ फलं न चाप्नोति मुने दत्तं भवति निष्फ
लं॥५७॥ तस्य च कुरुते दानं हव्यकव्यं च नारद॥ भस्मन्येव हुतं यद्वत्तथा भव
ति सुव्रत॥५८॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पात्रे देयं द्विजानना॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्य
न हि भस्मनि हूयते॥५९॥ यो दाता धर्मसारस्य ज्ञात्वा शास्त्रेण नारद॥ नाति क्र
मेत्पात्रमाहि वित्तशाठ्य विवर्जितः॥६०॥ ईदृशं यो व्यतिक्रम्य दानमन्यत्र यच्छ
ति॥ फलं नाप्नोति दानस्य रौरवं याति दारुणं॥६१॥ न्यायेनोर्जितवित्ताथ पात्रे
दानं प्रदीयते॥ साधुवृत्ता क्रियानिष्ठा पात्रास्ता हि ते द्विजाः॥६३॥ दानैः पात्रेम
ति॥ सत्रे मातापित्रोश्च पूजनं॥ प्रपा वापी तडाग सः ॥ त्रिविधं धर्मलक्षणं॥ धृ
धात्री स्नाने हितं वा कार्यं वेदाभ्यासो हरेः कथा॥ भिक्षादानं गुरोः पूजा षड्विधं धर्मलं ६
क्षणं॥६४॥ नित्यस्नाने हरेर्नाम्नः थ्यस्य च नोपणं॥ धात्रीछायादिने विष्णोः पं
६ चयाधर्मलक्षणं॥६५॥ श्रांतस्य वाहने मार्गे द्विजोच्छिष्टापमार्जनं॥ देवमाल्या

पनयनं त्रिविधं धर्मलक्षणं॥६६॥ सूकवाणी प्रपादानं आगतो हनिवासने॥ पालनं
पोष्यवर्गस्य धर्मसारं चतुष्टयं॥६७॥ नित्यदाने क्रियाविष्णोर्निषिद्धस्य च वर्जनं॥
सत्कारः साधुवृत्तानां धर्मं पंचविधं स्मृतः॥६८॥ शक्त्या दानं रतिर्धर्मे महाभा
रतकीर्तनं॥ चरिते रघुनाथस्य महापातकनाशनं॥६९॥ साधुवृत्तस्य शांत
स्य नित्यसंज्ञास्त्र रतस्य च॥ क्रियानिष्ठस्य दांतस्य तस्य नस्य शते कलिः॥७०॥ नित्य
नैमित्तिकं काम्यं यस्य नच्यवते सदा॥ भक्तिर्विष्णोस्तथा पित्रोस्तस्य नस्य शते क
लिः॥७१॥ नित्यं त्रिवर्गशून्यस्य परदानरतस्य च॥ त्तिन्नवृत्तस्य लुब्धस्य सा
वेदान्त गृहे कलिः॥७२॥ पितृमातामहं वर्गं स कं येन महामुने॥ स्वेच्छया क्रीड
ते यस्य न गृहे क्रीडते कलिः॥७३॥ यस्य विप्रस्य गेहिणी शूद्री सवीतनारद॥ रम
ज्ञानचिह्नितुल्ये तु न गृहे न संदेहो कलिः॥७४॥ भार्याहीना न वेश्मानि शास्त्रेह
नानि नारद॥ विलीयंते न संदेहो धर्मतपांसि हि मंयथा॥७५॥ भार्याहीने क्रिया
नास्ति भार्याहीने कुतः प्रजाः॥ भार्याहीने गृहे शून्यं तस्माद्भार्यां न संत्यजे
त्॥७६॥ सर्वस्वेनापि विप्रर्षे कर्तव्यो दारसंग्रहः॥ संन्यासमथवा कार्यं स्तोयं
नोपपद्यते॥७७॥ गृहिणीन गृहे यस्य वर्तते न गृहे कथा॥ आगतो न दिने विरक्तस्य
तस्य जन्म निरर्थकं॥७८॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे कार्तिक
माहात्म्ये द्वितीयोध्यायः॥२॥ ७॥ ७॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ कार्त्तिकस्य तु माहात्म्यं पुनरेव महामुने ॥ कथ
यामि हरेर्भक्त्या तव भाग्यवतो वर ॥ १ ॥ येनी दत्तं कृतं तप्तं न स्नातं न हरेर्व्रतं ॥ सुकृ
तं कार्त्तिके पुत्र विज्ञातं तैस्तैर्नराधमैः ॥ २ ॥ पिंडदानं पितॄणां तु पितृपक्षे न यैः कृतं ॥
व्रतं न कार्त्तिके मासि श्रावणे तं तु पूजनं ॥ ३ ॥ चैत्रे नांदोलितो विष्णुर्माघे स्नानं
नदीजले ॥ न कृतं कर्कटे पुष्पं श्रावणे रोहिण्यष्टमी ॥ ४ ॥ संगमे न कृतं येन कुत्र यास्यंति ते मूढा नाहं वेद्मि कलिप्रियाः ॥ ५ ॥ कार्त्ति
द्वादशी श्रवणान्विता ॥ नरकानागमिष्यंति यमदूतैः सुयंत्रिताः ॥ ६ ॥
केनार्चितो येस्तु तत्क्रियायोगेन केशवः ॥ यो न भक्षयति विप्रेंद्र चेडलादधिको
निष्पावान्राजमाषांश्च सुप्ते देवे जनार्दने ॥ निष्पावान्मुनिशार्दूल या
हिंस ॥ ७ ॥ कार्त्तिके तु विशेषेण राजमाषांश्च भक्षयेत् ॥ निष्पावान्मुनिशार्दूल
वदाभूतनारकी ॥ ८ ॥ कलिंगानि पटोलानि वृंताकं संधितानि च ॥ न त्यजेत्कार्त्ति
यावदाभूतनारकी ॥ ९ ॥ एतानि भक्षयेद्यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने ॥ या
कमासि यावदाभूतनारकी ॥ १० ॥ नियमेन विना मर्त्यो यो नयेत्कार्त्ति
तजन्मार्जितं पुण्यं दहते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियो वै
के मुने चातुर्मास्यं मुनिश्रेष्ठ ब्रह्महा स नराधमः ॥ १२ ॥ स्त्रियो निर्नो व्रजन्त्याभुक्तं व्रतं कुर्यात्तु कार्त्तिके ॥
त्रयः शूद्रोपि मुनिसत्तम ॥ कार्त्तिके स्वस्तिकं कृत्वा सममेतेन
यत्तु सेवत्सरं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥

संशयः ॥ १३ ॥ अगम्यागमने पापं अभक्षस्य च भक्षणे ॥ सर्वं तेनाशमाप्नोति अ
र्चयित्वा हरेर्गृहे ॥ १४ ॥ सालग्रामशिलाग्रे तु यः कुर्यात्स्वस्तिकं शुभं ॥ कार्त्तिके
तु विशेषेण पुनात्यासप्तमं कुलं ॥ १५ ॥ अणुमात्रं तु यः कुर्यान्मंडलं केशवाग्रतः ॥
मदाधा तु चिकाने ... कल्पकोटि दिवं वसेत् ॥ १६ ॥ मंडलं कुरुते नित्यं यानार्
... समाप्नोति नारद ॥ १७ ॥ कार्त्तिके कार्त्तिके
केशवाग्रतः ॥ सप्तजन्मानि वै धव्यं न समाप्नोति नारद ॥ १७ ॥ कार्त्तिके कार्त्तिके
केशवाग्रतः ॥ या करोति महाभक्त्या सा स्वर्गाच्च्यवते नहि ॥ १८ ॥
या च स्वस्तिकं केशवाग्रतः ॥ स्वर्गस्था भ्रमते सा च कपोती पक्षि
कार्त्तिके या कचो सेवे केशवालयमंडले ॥ भर्तुर्वियोगं नाप्नोति सौ
णीयथा ॥ १९ ॥ गहीसागोमयं यातु मंडलं केशवाग्रतः ॥ न सदुर्गतिमाप्नोति
वते च धनस्य च ॥ २० ॥ यः करोति न नो नित्यं कार्त्तिके पत्रभोजने ॥ दर्शने वैष्णवानां
यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ २१ ॥ भोजनं ब्रह्मपत्रेषु कथायां पूजनं हरेः ॥ दर्शने ॥ भोजनं ब्रह्म
तु महापातकनाशनं ॥ २२ ॥ तिलदानं नदीस्नानं सत्कथा साधुदर्शनं ॥ भोजनं ब्रह्म
पत्रेषु पंचकं मुक्तिदायकं ॥ २३ ॥ मैनीपालाशभोजी च तिलदायी सदा क्षमी ॥ का
र्त्तिके क्षितिशायी च हन्यात्पापं पुराकृतं ॥ २४ ॥ जागरं कार्त्तिके मासि यः करोति सत्तु
... ॥ २५ ॥ जागरं पश्चिमे यामे
जोदये ॥ दामोदराग्रे विप्रेंद्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २५ ॥ जागरं पश्चिमे यामे ... स्थितः ॥ २६ ॥ पित
यः करोति महामुने ॥ कार्त्तिके सत्ति यो विष्णोः स्यात्सदैक नरः स्थितः ॥ २६ ॥ पित
... बोधने ॥ २७ ॥
यः करोति महामुने ॥ कार्त्तिके तत्फलं पुण्यं पनदीपप्रबोधने ॥ २७ ॥
... दानेन ... पापादेतु वाणिना ॥ कार्त्तिके तत्फलं पुण्यं
पक्षेन्नदानेन ... पापादेतु वाणिना ॥

बोधना स दीपस्य वैस्लवानो प्रबोधना ॥२८॥ कार्त्तिके फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयो॥ ॥२८॥ अन्नदानं गवां रेणु वै स्वर्गे सहस्रकं॥ दीपस्य दीपस्य आयुधमेव
ग्रास्कुनं॥ २९॥ यत्किंचिद् दुस्तरं पापं ज्ञानतो ज्ञानतः कृतं॥ कार्त्तिके निदहेत्सर्वं ब्रह्म
रत्रैभुजोजनं॥ ३०॥ परपान्नं परशय्यां परदारां परिगमनं॥ सर्वदा वर्जयेत् प्राज्ञः को
र्त्तिके तु विशेषतः॥ ३१॥ तैलाभ्यंगं तथा शय्यां परान्नं कांस्यभोजनं॥ कार्त्तिके वर्ज
येद्यस्तु परिपूर्णव्रती भवेत्॥ ३२॥ साधुसेवा गवां ग्रासः कथा विष्णोस्तथार्चनं॥ जा
गरं पश्चिमे यामे कार्त्तिके दुर्लभः कलौ॥ ३३॥ विना स्नानं कथा विष्णो वैष्णवानां च दर्श
नं॥ कार्त्तिको विफलो यस्य यातिपुण्यं दश द्वादश॥ ३४॥ पुष्पैः कोकनमालत्या ज्ञा
गमेन महामुने॥ तुलस्या दलाद् भागेन कार्त्तिके मुक्तिमाप्नुयात्॥ ३५॥ कार्त्तिकेस्य
कुर्वन्ति सभक्त्या सेवाते वैष्णवः॥ पितृननुहत्य तेता तडाग कार्त्तिके यथा पुना॥ ३६॥ वाच
केमानसे पापे वैष्णवस्य च दर्शने॥ विलयं यान्ति तत्सर्वं कृतं पूर्वं सुकृतं यथा॥ ३७॥
एकाहमपि विप्रेन्द्र कार्त्तिके पत्रभोजनं॥ यः करोति महाभाग ॥ ज्ञायपापं फलं सर्वं
एकाहमपि विप्रेन्द्र कार्त्तिके पत्रभोजनात्॥ द्वादशाब्दे अजं सापृकं ग्राव:
॥३८॥ एकाहमपि विप्रेन्द्र कार्त्तिके पत्रभोजनं॥ चातुर्मास्यं वि
ज्ञाहनान्यथा॥ ३९॥ अल्पवर्षे वा कर्त्तव्यं सर्वदा पत्रभोजनं॥
शोषण सदा नाणी रजुं विना॥ ४०॥ मालती केतकी पद्मं तुलसी विविधा मुने

दयिता कार्त्तिके नित्यं दर्भी पद्मान महनीरी॥ ४१॥ सर्वधर्मान् परित्यज्य पद्मशपत्री
दिकुर्वंस्तु कानि तु॥ कार्त्तिके परया भक्त्या वैष्णवैः सहसंवसेत्॥ ४२॥ दुर्लभं सर्वे ५
दिकुर्वंस्तु कानितु॥ कार्त्तिके परया भक्त्या वैष्णवैः सहसंवसेत्॥ ४३॥
लवं शास्त्रं वैष्णवैः सहसत्कथा॥ दुर्लभं कार्त्तिके दाने विष्णुमुद्दिश्य यत्कृतं॥
न तत्करोति विप्रेन्द्र पर्व स्नानं त्रिमार्गगा॥ यत्करोति महापुण्यं वैष्णवैः सह
संगमः॥ ४४॥ जन्मकोटिसहस्रेषु मानुष्यं प्राप्य दुर्लभं॥ कार्त्तिके नार्चितो
विष्णुर्हस्तो स्थायमयातना॥ ४५॥ तृणाग्निबिंदुसदृशं जीवितं प्राप्य चंचलं
विषवद्विषयान्प्राप्य वैष्णवो नार्चितो हरे॥ ४६॥ येन दत्तं कृतं तप्तं कार्त्तिके न ध
न्नं व्रतं तेन चास्मा हनिता नूनं न च यान्ति पार्थिवे फले॥ ४७॥ स्मरणं कीर्त्तनं ध्यानं पु
छने गमनं मुने॥ तीर्थकोटिसमं ज्ञेयं कार्त्तिके व्रतसेवनं॥ ४८॥ पुष्करे यः स्म
षे स्नाः कर्म यामन सागिया॥ कार्त्तिके तु निशाद्रूलमरवकोटि फलं भवेत्॥
॥४९॥ प्रयागे माघमासे तु पुष्करे कार्त्तिके कृते॥ अवंती माधवे मासि हं
न्ता पापं पुराकृती॥ ५०॥ कवियहकुरुक्षेत्रे सोमनाथं शालियहे॥ पिंडानकेतु वैशा
खी कुलकार्दिन येहिवे॥ ५१॥ श्रीरुक्षवे कार्त्तिकी पुण्या यत्र प्राची सरस्वती॥ दत्वा ने
माधवस्यापि भस्मीभवति पातकं॥ ५२॥ विविधं चिंतनं या प्राचं तत्र नाहाय पाप
डा॥ व्रती चायमुनातत्र स्नानकोटिगुणं मतं॥ ५३॥ कुरुक्षेत्रीयेह नदी वदनो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वरणेश्वरी॥ स्नाने कोटिसमं पुण्यं गोमत्यां कुलसन्निधौ॥५४॥ नदी कूपव
ती नाम पुण्या जोबवती नदी॥ तत्र गच्छन्मुनिश्रेष्ठ यत्र देव चतुर्भुजः॥५५॥ जले
देतुसहस्त्रं तु वृषस्से दिवाकरे॥ ददन्वै यदवाप्नोति स्नानं कलातु कार्त्तिके॥५६॥
सन्निसां कुरुक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे॥ सूर्यवारेण यस्नाति तदेकार्त्तिके॥ का
र्त्तिके॥५७॥ वैष्णवानां तु लोकानां आश्रिता नीमहामुने॥ दीनीमकूपणा नांच
पथश्रममनुपेयुषी॥५८॥ तीर्थयात्रा प्रयाणो चया ददाति च कार्त्तिके॥ का कौ
वा यदि वाकाले फलं कोटिगुणं लभेत्॥५९॥ पितृतुष्टिरयं यदत्तं कार्त्ति
के विष्णुवल्लभे॥ अन्नोदकं मुनिश्रेष्ठ अक्षयं जायते न णा॥६०॥ पितृतुष्टि
त्रयये पूजा केशवस्य कृतानरैः॥ हित्वा वै नारकीं पीडां मुक्तिं यांति पितामहः॥६१॥
स्नानार्चनं क्रियानि सोपि तत्तुष्टिरयं केशवे॥ ये कुर्वंति महाभागा धन्यास्ते भुवि
मानवा॥६२॥ धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः॥ ये कुर्वंति हरेर्नित्यं २
पित्रर्थं पूजनं मुने॥६३॥ किं दत्तैर्बहुभिः पिंडैर्गयाश्राद्धादिभिर्मुने॥ ये र
र्चितो हरिर्भक्त्या पित्रर्थं तु दिने दिने॥६४॥ नित्यार्चने हरेर्ये न पित्रर्थं मुनि
सत्तम॥ गयायां पिंडदानं तु कृतं तेन दिने दिने॥६५॥ यमुद्दिश्य हरेः पूजा क्रीय

ते मुनिपुंगव॥ उद्धृत्य नरकात् दुःखात्स याति परमं पदं॥६६॥ न गंगा न गया का
शी कलौ तीर्थानि नारद॥ यत्तुद्दिश्य हरेः पूजा क्रीयते याति तत्पदं॥६७॥ पितृतु
ष्टिरयं परं स्नानं करोति शुभवारिणा॥ प्रीताः पितामहाः सर्वे वसंति त्रिदशैः स
ह॥६८॥ क्षीरादि स्नापनं विष्णोः क्रियते शीतवारिणा॥ कल्पकोटिदिवं प्राप्य
मुक्तिं यांति पितामहाः॥६९॥ यो ददाति हरेः स्नानं पितृतुष्टिरयं नारद॥ यत्क
र्तव्योपि तु स्थानं तु तत्कृतं तेन नारद॥७०॥ एकाहमपि गच्छेत दिनाके शव पूज
नात्॥ पुण्यं प्रयाति विप्रेंद्र वर्षैर्द्वादशाभिः कृतैः॥७१॥ गवां कोटिप्रदानेन सु
वर्णकोटिय फलं॥ तत्फलं कोटिगुणितं मे कार्त्तिके शवार्चनात्॥७२॥ ॥इति
श्रीस्कंदपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे कार्त्तिकमाहात्म्ये दशमोध्यायः॥१०॥
श्रीब्रह्मोवाच॥ कार्त्तिके नार्चितो येस्तु कमलैः कमलेक्षणः॥ जन्मकोटि
षु विप्रेंद्र न तेषां कमला गृहे॥१॥ अहो मूर्खा विनष्टास्ते पापिता कलिके द
र्शा॥ ये नार्चितो हरिर्भक्त्या कमलैः सितासितैः॥२॥ पद्मेनैकेन देवेशं योर्च
येत्कमलाप्रियं॥ वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयं॥३॥ अपराध स
हस्राणि अपराधशतानि च॥ पद्मेनैकेन देवेशो क्षमते हे व पार्चितः॥४॥ य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दायदा मुनिश्रेष्ठ कमलेन चिंतो हरिः ॥ ददाति वांछितान्कामान्माघस्य कुतु
तेक्षयं ॥५॥ पद्मैः पद्मालया भर्त्ता स्वर्चितः पद्महस्तश्च कुं ॥ ददाति बैल्ववान्पुत्रं
गां क्षेम व्याप्ति वातिणी ॥६॥ कार्त्तिके केत्रावेष्टदा येषां नाम्नः स्वकैः सुतैः ॥ तेविदि
स्मं नवे पुत्रं च संततित्रिदिवोपरि ॥७॥ तुलसीलक्षपत्रेण कार्त्तिके पावये हरिं ॥ पत्रे
पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलं ॥८॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं तुलसीगंधवासितं ॥
फले लक्षगुणं प्रोक्तं केशवस्य निवेदितं ॥९॥ तुलसीगंधमिश्रं तु यत्किंचिद्घृते
नैवे ॥ वर्षकोटिसहस्राणि प्रीतो भवति देवता हू ॥१०॥ मुखे त्रिनासे देहे तु विस्तृ
तीर्णं तुयो बहेत् ॥ तुलसी मुनिशार्दूल ...तस्य नस्य त्राते कलि ॥११॥ विस्तृतीर्णं तु
निर्माल्ये यस्यां गंस्य त्राते मुने ॥ सर्वतो गैस्तथा पापैर्मु[illegible]भवति नान्द ॥१२॥ विकार्णि
र्माल्य त्रोषणयोगा निपरिनाशयेत् ॥ दुःखितानि च । न भवंति व्याधयो यांति खंडशः ॥१३॥
शेखोदकं हरेर्मूर्ध्नि निर्माल्यं पादयोर्दलं ॥ चंदनं धूपशेषं तु अस्तहत्यादि हानकं ॥१४॥
धात्रीवनस्य छाया यां योर्चयेद्वनकं विप्र ॥ पुष्पपुष्पं च मेधस्य फलं माघोतिमानवः ॥१५॥
तुलसीदललक्षेण यो र्चयेद्वानकाप्रियं ॥ जन्मार्जितं सहस्रस्यापापस्य कुरुते क्षयं ॥१६॥
माघस्नानस्य माहात्म्यं भृणु भागवतोत्तम ॥ तत्समो नास्ति लोकेस्मिन्नूविष्णुभक्तो महानु
नेः ॥१७॥

१०

दौ २

चक्रतीर्थे हरिं दृष्ट्वा मथुरायां तु केशवं ॥ यत्फलं लभते जंतुर्माघस्नानेन
तत्फलं ॥१८॥ यतेंद्रियः शांतमनाः सदाध्यानेन संयुतः ॥ स्नानं करोति यो मा
घसंस्नानी न भवेन्मुने ॥१९॥ ॐकारः सर्ववेदानां यथोपनिषदुच्यते ॥ तथा विष्णु
व्रतानां तु माघस्नानं महामुने ॥२०॥ कपिला सर्वधेनूनां मेरुः शिखरिणं यथा ॥
ग्रहाणां तु यथादित्यो नक्षत्राणां
तृणानां तु यथा दर्भो माघस्नानं तथा नृणां ॥२१॥
वेदानां तु यथा साम
च वृक्षाणा ॥ पक्षिणां वैनतेयस्तु माघस्नानं तथा नृणां ॥२२॥ सेनानीनां
कुलिशास्त्र हेतो यथा ॥ गुह्यानां तु यथा मौनं माघस्नानं तथा नृणां ॥२३॥
यथा स्कंदः इंद्रियाणां यथा मनः ॥ द्विपदानां यथा विप्रो माघस्नानं तथा नृणां ॥२५॥
नदीनां तु यथा गंगा वौषधीनां यथा यवाः ॥ गायत्री सर्ववेदानां माघस्नानं ॥२६॥ तु
लसीपुष्पजातीनां तु वनानां कुसुमाकरः ॥ क्षीरोदधिः समुद्राणां माघस्नानं ॥२७॥ देवी
[illegible] बस्थया भ्यानां धान्यानां कांचनं यथा ॥ ऐरावतं गजेंद्राणां माघस्नानं ॥२८॥ पक्षी
णां तु यथा लक्ष्मीः सर्पाणां वासुकिर्यथा ॥ धनुषाणां यथा रामो माघस्नानं ॥२९॥ वाना
णां वैनतेयस्तु देवानां तु यथा हरिः ॥ पत्राणां तुलसीपत्रं माघस्नानं ॥३०॥ त्रि
णानां पुरी कांतु क्षेत्राणां कुरुजांगलं ॥ मासानां श्रेष्ठमासस्तु माघस्नानं ॥३१॥
ज्ञानां चैव सर्वासां सोलक्ष्म त्रिछाय यथा ॥ स्नानानामपि सर्वेषां माघस्नानं
तथा नृणां ॥३२॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मनस्तापेपि चिकीर्षति माघस्नाने तु यो नरः॥ तैर्यान वै न पश्यंति से स्नान दुःख संकटं॥३२॥ सो निमार्गं महाघोरे नरकाणि यमैस्तथा॥ स्वप्नेपि हि न पश्यंति माघस्नान रता नराः॥३३॥ यदि क्षेद्वि पुनावासि सुतस्य पदमात्मनः॥ माघस्नानं तथा कार्यं नरेणाद्विजसत्तम॥३४॥ सर्वपापविनाशाय कुलसंतोषणाय च॥ माघस्नानं द्विजैः कार्यं वर्षे वर्षे च नारद॥३५॥ समादाय विधानेन वैष्णवं व्रतमुत्तमं॥ तस्य भंगं नरः कृत्वा रौरवं याति दारुणं॥३६॥ यथा संकल्पितं सम्यक् व्रतं विष्णुपरायणैः॥ कर्तव्यं च तथैव हि स्नानं सम्यग्विवर्जितैः॥३७॥ स्तुतिर्जाप्य योनि संदृष्ट भक्तिर्जितेंद्रियः॥ स्वगेहेपि वसन् पापि नितद्विष्णोः सम्यगर्चनं॥३८॥ नरस्याशु क्षयं याति पापं जन्मशतोद्भवं॥३९॥ व्रतानि वैष्णवानीह मनसापि चिकीर्षतः॥ सप्राप्नोति पदं विष्णोः स्थाने त्रैलोक्य माघमासे नरः स्नात्वा सदा शांतमनाव्रती॥ ज्ञानतो ज्ञानतो [illegible] पि वा॥ माघस्नानेन विप्रेंद्र दहति॥४०॥ कृत्वा तु यत् नियत् पापं ज्ञानतो ज्ञानतोपि वा॥ माघस्नानेन विप्रेंद्र दहत्येतत् तूलराशिवत्॥४१॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितं॥ दहति॥ स्नाने दानं तपो होमं समुद्दिश्य पजनार्दते नास्ति संदेहो माघस्नानेन नारद॥४२॥ स्नाने दानं तपः फलं स्मृतं॥४३॥ ये न विध्यति पतितं आकल्पं नरकं यातिपितृपितामहाः॥ नचैर्यत्र क्वचित् माघे तदनंतफलं स्मृतं॥४३॥ माघस्नानेन मानवाः॥४४॥ विष्णुवंसतियो पुरुषाः कुले॥ तीर्थस्नानं पंति विप्रेंद्र माघस्नानेन मानवाः॥

श्री

११

मोहात् न कुर्याद्विधिविस्तरं॥ न वत फलमाप्नोति स्वल्पो भ्राक्रांत मानसः॥४५॥ मेधावी मा माघमासे तु तपस्वी द्विजवल्लभे॥ विलयं याति पापानि कृच्छ्रेतिदिने गर्भ॥ वृथा यज्ञो दक स्नानं वृथा ज्ञाप्यमवैदिकं॥ अश्रोत्रियवृथा वाकने॥४६॥ वृथा चोस्तोदक स्नानं वृथा ज्ञाप्यमवैदिकं॥ अश्रोत्रिय वृथा दानं यथा द्विमुसाक्षिकं॥४७॥ माघमासे नरः स्नापः किं चिंदाघुदिते नदी गच्छेदसमर्थो वा सुनापं वा कृपतं तं पुनीमहे॥४८॥ पापाद्ग्रत्त शरीरस्तु नदी गच्छेदसमर्थो वा स्नापं वा कूपतंतं पुनीमहे॥४८॥ पापा द्विनरा स्यात्॥ अश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः॥४९॥ यत्तिवस्त्वधिग समुद्रगो॥ पदे पदे श्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः॥४९॥ यतिवस्सधिग समुद्रगो॥ पदे पदेश्वमेधस्य फल बंपदमव्यये॥५०॥ यदि चेद्विपुण्या भोगान्वे फल वै पदमव्यये॥५०॥ छेतेमौनी पैरन्यवर्जितः॥ यदि चेद्विपुण्या भोगान्वेफल बैपदमव्यये॥ तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी॥ तिलभुक् तिलदाता च षट्तिलाः पापनाशनाः॥५१॥ तिलमामलकैर्नित्यं दीपोदेयस्तु गोमयं॥ तथाश्वत्थे प्रतिसंध्यं हि निवसस्तस्य वैदिवि॥५२॥ अगम्यागमनाद्यत्तु या सापेप्य प्रतिसंध्ये॥ दूहिंति वसस्तस्यवैदिवि॥५२॥ अगम्यागमनाद्यत्तु यासाफेप्य प्रतिगृह्णहम् सुगुह्याद्यनितासापान्माघस्नाने न मुच्यते॥५३॥ महानदीजले स्नानं सुगुह्या इति नाशापान् माघस्नाने न मुच्यते॥५३॥ महानदी जले स्ना महानद्॥ सुगुह्याद्य नितासापान्माघस्नाने नमुच्यते॥ सर्वेषां तटाकासु च नारद॥ स्नापयिखा हरिं भक्त्या पूजयेत्तुलसीदलैः॥५४॥ सर्वेषां तटाकासु च नारद॥ स्नात्वा यो हरिं भक्त्या पूजयेत्तुलसीदलैः॥५४॥ सर्वेषां तटाकासु च नारद॥ तुलसीबीजानि कस्तिनितिते यत्र नारद॥५५॥ च भिनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदं॥ तुलसीबीजानि करनिति ते यत्र नारद॥५५॥ पिंडदाने कृते तत्र पितॄणामक्षयं भवेत्॥ भ्रगतेस्तु तुलसीमूले मृत्तिकास्पर्शितातनुया॥५६॥

तीर्थकोटिसमाज्ञेयाधात्रीयत्नेन सागरे॥ यस्मिन्गृहे मुनिश्रेष्ठ तुलसीमूलमृत्तिका॥५७॥ सर्वदा तिष्ठते देहे देवो वै न स मानुषः॥ तुलसीमृत्तिका यत्र काष्ठपत्रं च पल्लवं॥५८॥ तिष्ठते मुनिशार्दूल न स पापैस्तु लिप्यते॥ कोमलेन च पत्रेण तुलसीकाष्ठचंदने॥५९॥ दोर्व येऽमाधवनाथे कुलान्तान य तेऽज्ञात॥ सुकोमले दलैर्यस्तु मंजरी लिंगजनार्दनं॥६०॥ अर्चयेन्माघमासे तु कृतार्थौ तु लसेत्फलं॥ तुलसीगंधमादाय यत्र गच्छति मारुतः॥६१॥ दिशो दश स्वतः पूताः भूतग्रामश्चतुर्विधः॥ तुलसीवनतच्छाया यत्र यत्र भवेद्द्विज॥६२॥ तत्र श्राद्धं प्रदातव्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे॥ तुलसीवनगतो विप्रो यः कुर्याद्धरिपूजनं॥६३॥ तस्य सर्वगतस्यापि न दूरं वै स्वकं पदं॥ तुलसीमृत्तिकां बिभ्रे यदि प्राणान्परित्यजेत्॥ दे
यमोपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतेन पि॥ तुलसीमृत्तिकापुंड्रं ललाटे यदि दृश्यते॥६५॥ देहं न स्पृशते पापं क्रियमाणं तु नारद॥ शिरसि क्षिपते यस्तु तुलसीमूलमृत्तिकां॥६६॥ विघ्नानि तस्य नश्यंति सानुकूला ग्रहा भवेत्॥ तस्य नास्ति स्थितं पत्रं मुखे शिरसि कर्णयोः॥६७॥ तुलसीसंभवं नित्यं तीर्थं तस्य मखेस्तु किं॥ छायायां चैव धात्र्यास्तु यः कुर्यात्पिंडपातनं॥६८॥ मुक्तिं प्रयांति पितरः प्रसादान्माधवस्य तु॥ मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव
१२ यीसिंड नापनं॥६८॥ मुक्तिं प्रयांति पितरः प्रसादान्माधवस्य तु॥ मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव देहे च मुनिसत्तम॥६९॥ धत्ते धात्रीफलं यस्तु स महात्मा सुदुर्लभः॥ धात्रीफलवि

लिप्तांगो धात्रीफलविभूषितः॥७०॥ धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥ यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं मुने॥७१॥ प्रीतो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा॥ यः कश्चिद्वैष्णवो लोके मिथ्याचारः सुदुष्टधीः॥७२॥ पुनाति सकलान्मर्त्यान् धात्रीफलदर्शनेन॥ धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसंपुटे॥७३॥ तस्य नारायणो देवो वरमग्र्यं प्रयच्छति॥ धात्रीफलं न मोक्तव्यं कदाचित्करसंपुटात्॥७४॥ श्रीर्यशः कीर्तिमाप्नोति प्रसादाच्चक्रपाणिनः॥ धात्रीफले च तुलसीमृत्तिकाहार को भव॥७५॥ सफलं जीवितं तस्य तत्तये यस्य वेश्मनि॥ चक्रांकितशिला यत्र सालग्रामशिला पुनः॥७६॥ तिष्ठते मुनिशार्दूल सफलं तस्य जीवितं॥ मुखे चैव नसि देहे तु निर्माल्यं पाद्यं जलं॥ हरेर्देहा स्वनिवसेष्ठ बोध्यते मुनिसत्तम॥७७॥ यस्मिन् गृहे मुनिश्रेष्ठ गंगायां किं प्रयोजनं॥७८॥ नीमटे हे तथैव तोयं तुलसीदलवासितं॥ धात्रीफले च विप्रेंद्र गंगायां किं प्रयोजनं॥ पद्मिवर्धते॥७९॥ धात्रीफलं जने कुर्ये यत्र यत्र पादोदकं हरेः॥ तिष्ठते मुनिशार्दूल तत्र सर्वं पद्मि वर्धते॥७९॥ धात्रीफलं जनेकुर्ये यत्र यत्र पादोदकं हरेः॥ तिष्ठते मुनिशार्दूल तीर्थकोटिशताद्धि वै॥८०॥ तुलसीदलेस्तु संमिश्रं तुलसीवासितं जलं॥ पिबते यदि तेयस्तु तीर्थकोटिशताद्धि वै॥८१॥ यत्र विष्णुफलेस्तु संमिश्रं मुखे॥ पावनं वैष्णवं तस्य सर्वपापनिवारणं॥८२॥ वैष्णवानितु नैवेद्यं धन्यस्य धात्रीफलं मुखे॥ कलिबाल्यानगास्ते वै ये चर्ययंति सदा हरिं॥८३॥ जीविताभिः पूयंते ति छति वैष्णवाः॥ धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुस्तोत्रं पावनप्रदं॥८४॥ तुरगास्त्वेणिये चर्चयंति सदा गृहे॥ धन्यास्ते मानवा लोके ये चर्चयंति सदा गृहे॥ कलौ न तेषां भवबंधकुत्रेण्यास्याः कल्पशतैरपि॥८४॥ दाधिके ये तु शास्त्रे भागवतं कलौ॥ न तेषां भवबंधं कुत्राप्यास्याः कल्पशतेनपि॥८४॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

धारयंति गृहे नित्यं स शास्त्रं भागवतं हि ते ॥ आस्फोटयंतिव गल्गे तितेषां प्रीताः पितामहाः ॥ ८५ ॥
यावद्दिनानि विप्रर्षे शास्त्रं भागवतं गृहे ॥ तावत्पिबंति पितरः क्षीरं सर्पिर्मधूदकं ॥ ८६ ॥
ये यच्छंति वैष्णवेभ्यः शास्त्रं भागवतं हि ते ॥ कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके वसंति ते ॥ ८७ ॥
ये र्चयंति सदा गेहे शास्त्रं भागवतं नराः ॥ प्रीणितास्तेन विबुधा यावदाभूतसंप्लवं ॥ ८८ ॥
श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा वरं भागवतं गृहे ॥ शतशोथ सहस्रैस्तु किमन्यैः शास्त्रसंग्रहैः ॥ ८९ ॥
न यस्य तिष्ठते गेहे शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः पथे याम्यात् कदाचन ॥ ९० ॥
न यस्य तिष्ठते गेहे शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ गृहे न तिष्ठते यस्य श्वपचादधिको हि सः ॥ ९१ ॥
कथं स वैष्णवो ज्ञेयः शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ वैष्णवाख्यो महाभक्त्या कुबेरार्थं च कपाणिनः ॥ ९२ ॥
सर्वस्वेनापि विप्रेंद्र कर्तव्यं शास्त्रसंग्रहः ॥ वैष्णवाख्यो महाभक्त्या ... ॥ ९३ ॥
सर्वस्वेनापि विप्रेंद्र शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ तत्र तत्र हरिर्याति त्रिदशैः सह नारद ॥ ९३ ॥
यत्र यत्र भवेद्विप्र शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ यत्र भागवतं शास्त्रं तिष्ठते मुनिसत्तम ॥ ९४ ॥
तत्र सर्वाणि तीर्थानि नदीनदसरांसि च ॥ यत्र भागवतं शास्त्रं लिखितं सर्वदा गृहे ॥ ९५ ॥
तत्र सर्वाणि तीर्थानि सर्वयज्ञाः सदाक्षिणाः ॥ यत्र भागवतं शास्त्रं पूजितं तिष्ठते गृहे ॥ ९६ ॥ १३
तत्र सप्तपुरी नित्यं पुण्याः सर्वे त्रिलोकगाः ॥ तत्र नारायणो देवः स्वयं वसति नारद ॥ ९७ ॥
तिष्ठते वैष्णवं शास्त्रं लिखितं यस्य मंदिरे ॥ श्लोकपादं पठेद्यस्तु गोसहस्रफलं लभे
१२ पुराणं वैष्णवं श्लोकं श्लोकार्द्धमथवा मुने ॥ श्लोकपादं पठेद्यस्तु ... ॥ पापक्षयार्थं देवर्षे स्वार्थे धर्मबुद्धिभिः ॥ ९९ ॥
त ॥ ९८ ॥ श्रोतव्यं विष्णुचरितं यत्नतो धर्मश्रयार्थिभिः ॥

नारायणकथां त्यक्त्वा श्राव्यमन्यन्न राजते ॥ पुंस्कोकिलरवं श्रुत्वा न वै वायसस्य वाणि
वा ॥ १०० ॥ वैष्णवं चरितं पुण्यं आयुरारोग्य बुद्धिदं ॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वपापव्य
पोहति ॥ १०१ ॥ आयुरारोग्यकरणं पुत्रास्यं पुण्यवर्धनं ॥ चरितं वैष्णवं नित्यं श्रोत
व्यं साधुबुद्धिना ॥ १०२ ॥ कुटुंबवृद्धिर्विजयं स्नानं नाशं यशो बलं ॥ करोति वैष्णवं श्रु
त्वा चरितं सर्वकामदं ॥ १०३ ॥ श्रीप्रदं विष्णुचरितं सर्वोपद्रवनाशनं ॥ सर्वदुःखोपशा
मनं दुष्टग्रहनिवारणं ॥ १०४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदि स्युर्मानुषा भुवि ॥ तत्सर्वं
लभते वत्स कथां श्रुत्वा हरेः सदा ॥ १०५ ॥ देवतानां ऋषीणां च योगिनामपि दुर्ल
भं ॥ ... मनुष्याणां च का कथा ॥ १०६ ॥ तेषां क्षीणो महापापवर्षकोटि
विप्रेंद्र वैष्णवं शास्त्रं ... ॥ १०७ ॥ वाच्यमानं तु यः शास्त्रं
ज्ञानोद्भवं ॥ विप्रेंद्र नास्ति संदेहो ये शृण्वंति हरेः कथां ॥ १०८ ॥ न शृण्वंति ... वै
वैष्णवं पुरुषाधमः ॥ न शृण्वंति मुनिश्रेष्ठ तेषां स्वामी सदा यमः ॥ १०९ ॥
तिष्ठंति वैष्णवीं प्राप्य ते कथां ॥ धनमायुर्यशो धर्मः संतानं चैव नश्यति ॥ ११० ॥
नश्यंति हरेर्यस्तु कथां पापप्रणाशिनीं ॥ अचिरादेव देवर्षे समूलस्तु विनश्यति ॥
... नरात्मजे तेन गुरुर्यत्र तदर्हं नावलोके ॥ ... विष्णुशास्त्रं पितरौ वैष्णवौ हतिः ॥ ... ॥ विप्रः षष्ठो द्विजातीनां वृषली
... यस्य पापं संक्रमते नृणां ॥
येत ॥ १११ ॥ तस्यावलोकनादेव पापं संक्रमते नृणां ॥ पक्षहीनो यथा ... सुविषवर्जितः ॥ दंतहीनो यथा कुंभ
गृहिणी यदि ॥ ११२ ॥ दंतहीनो यथा कुंभो ...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पक्षी तथा शूद्रीपतिर्द्विजः । परदारान्द्विजो यस्तु गच्छति ब्राह्मणीं द्विजः ॥११४॥ गच्छे
ते विधवां यस्तु नतेन सहसं वसेत् । एकरात्रेण विप्रेण पुण्यं जन्मार्जितं दहेत् ॥११५॥
नहीदृशो मुनिश्रेष्ठ पापं लोकेषु किंचन । ब्राह्मणीगमने यादृग्विधवायां विशे
षतः ॥११६॥ विधवां ब्राह्मणीं गच्छेद्यो द्विजः काममोहितः । तस्य वै वदते पापं लक्षकोटि
टिगुणो हि सः ॥११७॥ शूद्रीपदानि यावंति सर्चंति द्विजवेश्मनि । भवंति तानि विप्रेंद्र तु
लिक्षणांति नरस्तु च ॥११८॥ तस्माच्छूद्री मुनिश्रेष्ठ त्याज्या विप्रेण दूरतः । वर्जयेद्ब्राह्मणी
यत्नात्स नरो क विख्यातिनी ॥११९॥ इति श्रीस्कंदपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे कार्त्ति
कमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ब्रह्मोवाच । प्रबोधि
न्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनं । मुक्तिदं तत्त्वबुद्धीनां शृणुष्व मुनिसत्तम ॥१॥ ताव
द्गर्जंति विप्रेंद्र गंगा भागीरथी क्षितौ । यावन्नायाति पापघ्नी कार्त्तिके हरिबोधिनी ॥२॥
तावद्गर्जंति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च । यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नायाति कार्त्ति
१४ के ॥३॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्यां लभेन्न
रः ॥४॥ यद्दुर्लभं यद्दुष्प्राप्यं त्रैलोक्यस्य च गोचरं । तदप्यप्रार्थितं पुत्र ददाति हरिबो
धनी ॥५॥ ऐश्वर्यं संततिं प्रज्ञां राज्यं च सुखसंपदं । ददात्युपोषिता भक्त्या हे ब्रह्मपुत्र ह
रिबोधिनी ॥६॥

मेरुमंदरमात्राणि पापान्युग्राणि यानि तु । एकेनैवोपवासेन दहते पापबोधिनी ॥७॥
पूर्वे जन्मसहस्रेषु पापं यच्च उपार्जितं । जागरे जन्मबोधिन्या दहते तूलराशिवत् ॥८॥
उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति सुभावितः । विधिवन्मुनिशार्दूल यथोक्तं लभते फलं ॥९॥
यथोक्तं कुरुते यस्तु विधिवत्सुकृतं नरः । स्वल्पं वा मुनिश्रेष्ठ मेरुतुल्यं लभेत्फलं ॥१०॥
विधिहीनं तु यः कुर्यात्सुकृतं मेरुमात्रकं । अणुमात्रं न चाप्नोति फलं धर्मस्य नारद ॥११॥
संध्याहीनेव्रतभ्रष्टे नास्तिके वेदनिंदके शठे । एतेषां तिष्ठते देहे न धर्मः शास्त्रदूषके ॥१२॥
परदाररते मूर्खे कृतघ्ने वंचके तथा । धर्मो न तिष्ठते देहे एतेषामपि देहिनां ॥१३॥ ब्राह्म
णो वापि शूद्रो वा सेवते परयोषितं । ब्राह्मणी च विशेषेण चांडालसदृशो भवेत् ॥१४॥ स
भर्त्री वा विभर्त्री वा ब्राह्मणं ब्राह्मणो यदि । सेवते मुनिशार्दूल स याति स भवे ॥१५॥
परदाराभिगमनं कुरुते यो द्विजाधमः । संततिर्न भवेत्तस्य फलं जन्मार्जितं न हि ॥१६॥
परदाराभिगमने कुरुते यो द्विजाधमः । संततिर्न भवेत्तस्य स्पते श्री च धनं नाप्नोति संततिं ॥१७॥ अ
गुरूणां सह विप्रेंद्र यो हि कायेन वर्त्तते । सुकृतं नश्यते श्री च धनं नाप्नोति संततिं ॥१७॥ ब्राह्म
चारं चेदे हानौ वृषलीगामिनां सुत । यत्नेन सम्भाषणेपि धर्मस्तेषां पराङ्मुखः ॥१८॥
दुष्कृतैः सहसा ततं दुष्कृतैः सहसंकथा । ये कुर्वंति मुनिश्रेष्ठ तेषां वै निष्फलाः क्रियाः ॥१९॥
पापिनस्ते नालोके से गतिः सुकृतैः सह । ये कुर्वंति मुनिश्रेष्ठ ते पतंति यमालये ॥२०॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अवश्यं कुरुते स आयुर्धनः प्रजां कृत ॥ धर्मस्य नाम मनमाने तु ये कुर्वंति न राधमाः ॥ २१ ॥
त्रिवर्गफलदा नास्ति दत्ते न रके त्विनः ॥ कृत्वा वमाने धर्माणां ये हृष्यंति नराधमाः ॥ २२ ॥
तेषां हि पुर्ययोतिते परयंति कुलक्षयं ॥ आचारभ्रष्टदेहस्य हेतुकस्य शठस्य च ॥ २३ ॥
ददाति जुहुतो वापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥ तस्मात्सत्याचरे किं चिन्नाशुभं लोकगर्हितं ॥ २४ ॥
सदाचाररतो भाव्ये यथा धर्मो न नश्यति ॥ ध्यायंति मनसा यो कथिष्यंति प्रबोधिनी ॥ २५ ॥
तेषां विलीयते पापं पूर्वजन्मशतोद्भवं ॥ समतीतं भविष्यं वा वतमाने कुलायुतं ॥ २६ ॥ वि
ष्णुलोकं नयत्याशु जागरेण प्रबोधिनी ॥ वसंति पितरो हृष्टा विष्णुलोके ह्यलंकृताः ॥ २७ ॥
विमुक्ता नरके दुःखैः कर्तुः कृत्स्नस्य जागरे ॥ कृत्वा तु पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ २८ ॥
कृत्वा जागरणं विष्णोर्धौतपापो भवेन्मुने ॥ दुष्प्राप्यं यत्फलं विप्रैरश्वमेधादिभिर्म
खैः ॥ २९ ॥ प्राप्यते तत्सुखेनैव प्रबोधिन्यां तु जागरे ॥ आप्लुत्य सर्वतीर्थेषु दत्वा वै काञ्च
नं महीं ॥ ३० ॥ न तत्फलमवाप्नोति यत्कृत्वा जागरं हरेः ॥ स जातः एकः सुकृती कुलं तेनैव पा
वितं ॥ ३१ ॥ कार्तिके मुनिशार्दूल कर्तव्यं वै सदा दिनं ॥ यानि कानि च तीर्थानि त्रैलोक्ये
संभवंति च ॥ ३२ ॥ तानि तस्य गृहे सम्यक् यः करोति प्रबोधिनीं ॥ सर्वकृत्यं परित्यज्य तुष्ट्य
र्थं चक्रपाणिनः ॥ ३३ ॥ उपोष्यैकादशीं सम्यक् कार्तिके हरिबोधनीं ॥ किं तस्य बहुभिः कृ
त्यैः परलोकप्रदे मुने ॥ ३४ ॥ उपोष्यापि सकृत्पुण्यां कार्तिके हरिबोधनीं ॥ स ज्ञानी

५२

सर्वयोगी च स तपस्वी जितेंद्रियः ॥ ३५ ॥ स भोगभोक्ता मोक्षं च उपास्ते हरिबोधिनीं ॥
विष्णोः प्रियतमा ह्येषा धर्मसारस्य दायिनी ॥ ३६ ॥ सकृदेनामुपोष्यैव मुक्तिभाक्स भ
वेन्नरः ॥ प्रबोधिनीमुपोषित्वा न गर्भे विशते पुनः ॥ ३७ ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य तस्मात्कुर्वी
त नारद ॥ कर्मणा मनसा वाचा पापं यत्समुपार्जितं ॥ ३८ ॥ तत्क्षालयति गोविंद प्रबोधि
न्यां तु जागरे ॥ स्नाने दाने जपो होमः समुद्दिश्य जनार्दनं ॥ ३९ ॥ नरैर्यत्क्रियते विप्र प्रबो
धिन्यो तदक्षयं ॥ ये अर्चयंति गोविंद प्रबोधिन्यां तु जागरे ॥ ४० ॥ स्नाने दाने जपे तो
मे ॥ येर्चयंति न नाकस्य भक्त्या देवं तु माधवं ॥ ४१ ॥ समुपोष्य प्र
बोधिनीं समुद्दिश्य जनार्दनं ॥ महाजन्मनि दपुत्र महापापौघनाशनं ॥ ४२ ॥ प्रबो
मुच्यते पापेभ्यः शतजन्मसु ॥ व्रतेनानेन देवेशं परितोष्य जनार्दनं ॥ ४३ ॥
धवासनं विष्णोर्विधिवत्समुपोषयेत् ॥ कर्त्तव्येषा प्रयत्नेन नरकाग्निभया
द्विना जयन्त्रिः सर्वाः प्रयाति भुवने हरेः ॥ कर्त्तव्येषा प्रयत्नेन नरकाग्निभया
त्रीनृपः ॥ ४४ ॥ द्वादशी द्विपदी श्रेष्ठ कार्तिके तु प्रबोधनी ॥ बाल्ये च वार्द्धके वापि
यौवने वार्द्धिके च यत् ॥ ४५ ॥ तत्क्षालयति गोविंदः प्रबोधिन्यां समर्चितः ॥ धन
धान्यवहा पुण्या सर्वपापहरा शुभा ॥ ४६ ॥ तामुपोष्य हरेर्भक्त्या दुर्लभं तन्न प
वेत्कचित् ॥ न सहस्रगुणं प्रोक्तं प्रबोधिन्यां तु जागरे ॥ ४७ ॥ स्नाने दाने तपो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

होमः स्वाध्यायो स्यर्चनं हरेः॥ तत्सर्वं कोटिगुणितं प्रबोधिन्यां तु यत्कृतं॥४८॥ अ
न्नप्रभृति यत्पुण्यं नरेणार्जितं भवेत्॥ वृथा भवति तत्पुण्यमकृत्वा कार्त्तिके
व्रतं॥४९॥ अकृत्वा नियमं विष्णोः कार्त्तिकं यः क्षपेन्नरः॥ जन्मार्जितस्य पुण्य
स्य फलं नाप्नोति नारद॥५०॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवदेवो जनार्दनः॥ उपासनी
यो विप्रेन्द्र सर्वकामफलप्रदः॥५१॥ परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्त्तिके विष्णुतत्परः
परान्नवर्जनाद्दूसौ लभेच्चान्द्रायणी फलं॥५२॥ नित्यं शास्त्रविनोदेन कार्त्तिकं यः
क्षपेन्नरः॥ निर्दहेत्सर्वपापानि यज्ञायुतफलं लभेत्॥५३॥ न तथा तुष्यते यज्ञैर्न
११९६ दानैर्न जयादिभिः॥ यथा शास्त्रकथालापैः कार्त्तिके मधुसूदन॥५४॥ ये कुर्वन्ति कथा १६
विष्णोः ये शृण्वन्ति शुभान्विताः॥ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा कार्त्तिके गोशतं फलं॥५५॥
सर्वधर्मान्परित्यज्य कार्त्तिके केशवाग्रतः॥ शास्त्रावतरणं कार्यं श्रोतव्यं तु महा
मुने॥५६॥ श्रेयसे लोभबुद्ध्या वा यः करोति हरेः कथां॥ कार्त्तिके मुनिशार्दूल कु
लानां तारयेच्छतं॥५७॥ नियमेन नरो यस्तु शृण्वति वैष्णवीं कथां॥ कार्त्ति
के तु विशेषेण गोसहस्रफलं लभेत्॥५८॥ प्रबोधन्यां सदा विष्णोः कृत्वा तु यः
हरेः कथां॥ सप्तद्वीपवती दानेयत्फलं तद्भवेन्मुने॥५९॥ श्रुत्वा विष्णुकथां

पुण्यां ये देयंति कथाविदः॥ सन्तुष्यं मुनिशार्दूल तेषां लोकोक्षयस्मृतः॥६०॥
गीतशास्त्रविनोदेन कार्त्तिके यो नयेन्नरः॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्मया दृष्टा हरिप्रि
यः॥६१॥ गीतं नृत्यं तथा वाद्यं शास्त्रं विष्णुकथां मुने॥ यः करोति स पुण्यात्मा त्रै
लोक्यस्योपरि स्थितः॥६२॥ बहुपुष्पैर्बहुफलैः कर्पूरागरुकुंकुमैः॥ हरेः
पूजा विधातव्या कार्त्तिक्यां बोधवासरे॥६३॥ चैत्रशाकं न कर्तव्यं संप्राप्ते ह
रिवासरे॥ यस्मात्पुण्यसमं ख्यातं कार्त्तिके मुनिसत्तमम्॥६४॥ फलेन नाविः
शंखतोयं समादाय अर्घ्यं देयो जनार्दने॥६५॥
धेर्दिव्ये प्रबोधिन्यां तु जागरे॥ ध
यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदानेषु यत्फलं॥ तत्फलं कोटिगुणितं दत्त्वार्घ्यं बोधवासरे
रे॥६६॥ गुरोः पूजा ततः कार्या भोजनाच्छादनादिभिः॥ दक्षिणादिभिर्देवर्षे तुष्य
र्थं चक्रपाणिनः॥६७॥ नित्यं भागवतं यस्तु पुराणं पठते नरः॥ न तस्य दुष्कृतं किंचि
छन्नी रेसकृमेवच चित्त॥६८॥ श्लोकद्वयमपि प्राज्ञो नित्यं भागवतोद्भवं॥ यः पठेत्सा
तनुत्था यगोसहस्रफलं लभेत्॥६९॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं भागवतं सदा
मुने॥ अष्टादशपुराणानां कार्त्तिके फलमाप्नुयात्॥७०॥ कार्त्तिके मुनिशार्दूल यस्तो
नोति हरेः कथां॥ स निस्तारति दुर्गाणि जन्मकोटिशतानि च॥७१॥ कार्त्तिके मुनि
शार्दूल स्वशक्त्या वैष्णवं व्रतं॥ यः करोति यथोक्तं तु मुक्तिस्तस्य सुनिश्चिता॥७२॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मालतीमालयाविस्नुः पूजितो येन कार्त्तिके॥ पापं हन्ते कृतामात्रा लिपेः सौरेः प्रमा
र्जितं॥७३॥ मालतीमालयायेन कार्त्तिके पुष्पमेटमं॥ केशवस्य ग्रहं विप्र नमयावोद
नेफलं॥७४॥ पत्रेणैकेन केनकचाः पूजितो गरुडध्वजः॥ समाः सहस्रं सुप्रीतो भवते मृ
९७ मधुसूदनः॥७५॥ दवनकेनापि देवेशं संप्राप्तेमु भुमाधवे॥ कपिलाशतदानस्य अर्च
वि नाल्लभते फलं॥७६॥ मल्लिकाकुसुमैर्देयवस्तं तेगरुडध्वजे॥ योर्चयेत्सन पापं तथा
दहेत्सापेयं धार्त्तितं॥७७॥ विष्णुमूर्ध्निस्थितं पद्मं त्रिरस्तायो वेदनः॥ अपार्चूबितपाप
स्नुभवे युगचतुष्टयं॥७८॥ अगस्त्यकुसुमैर्देवं पूजये योजनार्दनं॥ दर्शनात्तस्य देवर्षे १७
नन कान्तिः प्रयाम्यति॥७९॥ मुनिपुष्पकृतां मालांयोप्रयच्छति जनार्दने॥ देवं द्रोपि मुनिश्रे
ष्ठकरोति करसंपुटं॥८०॥ ननकेनातिदेवं इतपसान्तोषितो हरिः॥ यत्करेनेहृषीकेशो
मुनिपुष्पैरलंकृतः॥८१॥ मुनिपुष्पार्चितो विष्णुः कार्त्तिके पुरुषोत्तम॥ ददात्यभिमतान्कामा
न्राशीपूर्वं स्थितो यथा॥८२॥ गवामयुतदानेन यत्फलं लभते मुने॥ मुनिपुष्पार्चेन केन
कार्त्तिके तत्फलं स्मृतं॥८३॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवं॥ कार्त्तिके योर्चयेद्भ
क्त्या वाजपेयफलं लभेत्॥८४॥ बिल्वपत्रैर्यये कृष्णं कार्त्तिके कलिमर्दनं॥ पूजयन्ति म
हाभक्त्या मुक्तिमेषां मयोदिता॥८५॥ तुलसीदलानि पुष्पाणि येप्रयच्छति जनार्दने॥ कार्त्ति

के सकलं च व सपापं जन्मायुतं दहे॥८६॥ दृष्टा स्पृष्टाथ वाध्याता कीर्त्तिता नमिता
स्तुता॥ रोपिता सिंचिता नित्यं पूजिता तुलसी शुभा॥८७॥ नवधा तुलसी भक्तिं ये कुर्वन्ति
दिने दिने॥ युगकोटिसहस्राणि ते वसन्ति हरेर्गृहे॥८८॥ रोपिता तुलसी यावत्कुरुते बीज
विस्तरं॥ तावद्युगसहस्राणि तनोति सुकृतं मुने॥८९॥ यावच्छाखाप्रशाखाभिर्बीजपु
ष्पफलैर्मुने॥ रोपिता तुलसी पुंसे वर्द्धते वसुधातले॥९०॥ कुले तेषां हि ये जाता ये भविष्य
न्ति ये गताः॥ आकल्पयुगसहस्राणि तेषां वासो हरेर्गृहे॥९१॥ कदंबकुसुमैर्हृद्यैर्ये र्चयं
ति जनार्दनं॥ तेषां यमालयो नैव प्रसादाच्चक्रपाणिनः॥९२॥ नतथा केतकीपत्रैर्मालती कु
सुमैर्नहि॥ तोषमायाति देवेशः कदंबकुसुमैर्यथा॥९३॥ दृष्ट्वा कदंबकुसुमैः प्रीतो भव
ति माधवः॥ किंपुनः पूजितो विप्र सर्वकामप्रदो हरिः॥९४॥ यथोपमालयो पुण्या प्रीतो
भवति माधवः॥ कदंबकुसुमं लब्ध्वा तथा प्रीणाति माधवम्॥९५॥ सकृत्कदंबपुष्पेण ह
त्वयाहनिसर्वतः॥ सप्तजन्मानि देवर्षे तस्य लक्ष्मीर्न दूरगा॥९६॥ कदंबपुष्पगंधेन के
शवार्चा सुवासिता॥ जन्मायुतार्जितं तेन निहतं पापसंचयं॥९७॥ यः पुनः पाटलीपुष्पैर्द
सते गरुडध्वजं॥ अर्चयेत्सततं भक्त्या मुक्तिभागी भवेद्धि सः॥९८॥ बकुलाशोककुसु
मैर्ये र्चयन्ति जगत्पतिं॥ विशोकास्ते भविष्यन्ति यावदिंद्रदिवाकरौ॥९९॥ ये र्चयन्ति जना
प्यर्कं कनवीरैः सितासितैः॥ चतुर्युगानि विप्रेंद्र प्रीतो भवति केशवः॥१००॥ मंजली

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सहकोत्सस्यके शंखोपरि नारद । यच्छन्ति ये महाभागा गोकोटिफलभागिनः ॥१०१॥
दूर्वांकुरैर्हरेर्यस्तु पूजाकाले प्रयच्छति । पूजाफलं शतगुणं सम्यगाप्नोति मानवः ॥१०२॥
शमीपत्रैस्तु यो देवं पूजयेत्सस्तु नद्विष । यममार्गं महाघोरं निस्तीर्णं याति नारद ॥१०३॥
वर्षाकाले तु देवेशं कुसुमैर्ध्यपकोद्भवैः । सर्वे यान्ति न ते मर्त्याः संसारे न पुनर्भवाः ॥१०४॥
सुवर्णकेतकीपुष्पं यो ददाति जनार्दने । कोटिजन्मार्जितं पापं दहते गरुडध्वजः ॥१०५॥
कुंकुमागरुवर्णाभं गंधाढ्यः शतपत्रकं । यो ददाति जगन्नाथे श्वेतद्वीपार्चवेनाहि ॥१०६॥
यत्फलं सर्वपुष्पेषु सर्वपत्रेषु नारद । तुलसीदले न देवर्षे प्राप्यते केशवार्चनात् ॥१०७॥
संप्राप्ते कार्त्तिके दृष्ट्वा नियमेन जनार्दनः । पूजनीयो महाभाग तुलसीकोमलैर्दलैः ॥१०८॥
इष्ट्वाक्रतुशतैः पुष्पं दत्वा नलान्यनेकशः । तुलसीदलैस्तु यत्पुण्यं कार्त्तिके केशवा-
र्चनात् ॥१०९॥ इति श्रीस्कंदपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे कार्त्तिकमाहात्म्ये पंचमो-
ध्यायः ॥५॥ ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ शृणु शंखस्य माहात्म्यं
नथान्यत्कार्त्तिकस्य च । कृत्स्नोपचारधर्माणां फलं शृणु महामुने ॥१॥ शंखे स्थिते-
न तोयेन यः स्नापयति केशवं । कपिलाशतसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥२॥ शंखे स्थितैस्तीर्थै- १८

निहिमवद्भास्करोदये ॥१७॥ न तथा शंखकेन कृत्वा मंत्रेणानेन वैष्णवः । यः स्नापयति
गोविंदं तस्य पुण्यमनंतकं ॥१८॥ पुनतो देवदेवस्य सपुष्पं सजलाक्षतं । शंखमभ्यर्चितं
तिष्ठ तस्य विष्णुर्न दुर्लभः ॥१९॥ विलेपयंति देवेशं शंखे कृत्वा तु चंदनं । परमात्मा परां प्री-
तिं करोति शतवर्षकीं ॥२०॥ शंखे कृत्वा तु पानीयं सपुष्पं सजलाक्षतं । अर्घ्यं ददाति दे-
वस्य ससागरधराफलं ॥२१॥ अर्घ्यं दत्वा तु शंखेन यः करोति प्रदक्षिणां । प्रदक्षिणीकृता
तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥२२॥ भ्रामयित्वा हरेर्मूर्ध्नि मंदिरे शंखवारिणा । प्रोक्षयेद्वैष्ण-
वो यस्तु नाशुभं तद्गृहे भवेत् ॥२३॥ सपुष्पं वारिजं यस्तु दूर्वाक्षतसमन्वितं । पुनतो वासुदेव-
स्य तस्य श्रीः सर्वतोमुखी ॥२४॥ न निदाघो न वैकुंशो नाचकाग्नि भयं नहि । यस्य शंखो-
दकं मूर्ध्नि कृलदृष्टावलोकितं ॥२५॥ विष्णुमर्ध्नी लेखकैतु जलेन तापसत्तवं । का
वाप्नुर्धन्यवाप्नोति फलं कोटीदेवमुने ॥२६॥ तीर्थोदकं हरेर्मूर्ध्नि भ्रामये शंखसंस्थितं ।
मुक्तिं ददाति वै तस्य क्षीरसागरजाप्रियः ॥२७॥ न ग्रहा न च कूष्मांडाः पिशाचोरगराक्ष-
सा दृष्ट्वा शंखोदकं मूर्ध्नि विद्रुवंति दिशो दश ॥२८॥ नित्यनैमित्तिके काम्ये स्नानार्चनेन वि-
लेपने । शंखमुद्वहते यस्तु श्वेतद्वीपे वसेद्धि सः ॥२९॥ स्नानार्चने नैवेद्यकाले यं दा-
नादं करोति यः । पुनतो वासुदेवस्य तत्फलं शृणु नारद ॥३०॥ वर्षकोटिसहस्राणि
वर्षकोटिशतानि च । वसते देवलोकेषु अप्सरोगणसेवितः ॥३१॥ सर्ववाद्यमयीघंटा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

केशवस्य सदा प्रिया॥ वादनाल्लभते पुण्यं वर्षकोटिशतोद्भवं॥३३॥ वादित्रनिनदैर्दु
न्दुभिर्गीतमंगलसंस्तवैः॥ यः स्तावयति देवेशं जीवन्मुक्तो न संशयः॥३४॥ वाद्यानाम
मभावे च पूजाकाले च सर्वदा॥ घंटाशब्दो नरैः कार्यः सर्ववाद्यमयी यतः॥३५॥ सर्व
वाद्यमयी घंटा देवदेवस्य वल्लभा॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन घंटानादं तु कारयेत्॥३६॥
मन्वंतरसहस्राणि मन्वंतरशतानि च॥ घंटानादेन देवर्षे प्रीतो भवति केशवः॥३७॥
वल्लकीनिर्गतं शब्दं पूजाकाले तु केशवे॥ द्वादश्यां जागरो रात्रौ कोटियज्ञैस्तु किं क
न्ते॥३८॥ वेणुवीणास्वनेनैव करोति स्नापनं हरेः॥ युवती गीतयोगेन सख्या तिहरि
योज्यतां॥३९॥ मृदंगवाद्येन पुनः पणवेन समन्विते॥ अर्चने वासुदेवस्य सन्तुष्ट्यै
मो दर्शनं गतां॥४०॥ गीतवाद्यं च नृत्यं च तथा पुस्तकवाचनं॥ पूजाकाले तु विप्रे
दुः सर्वदा केशवप्रियं॥४१॥ नृत्यवाद्यादिभावे तु कार्यं पुस्तकवाचनं॥ पूजाका
ले मुकुंदस्य सर्वदा प्रीतिदायकं॥४२॥ पुस्तकस्याप्यभावे तु विष्णोर्नाम सहस्रकं
स्तवराजं मुनिश्रेष्ठ गजेंद्रस्य च मोक्षणं॥४३॥ पूजाकाले तु देवस्य गीताध्यायमनुस्म
२० ति॥ पंचस्तवं महाभाग महाप्रीतिकरं हरेः॥४४॥ स्तोत्राणां परमं स्तोत्रं विष्णोर्नामस २०
हस्रकं॥ हित्वा स्तोत्रसहस्राणि पठनीयं महामुने॥४५॥ तेनैकेन मुनिश्रेष्ठ पठितेन
सदा हरेः॥ प्रदक्षिणां यः कुरुते कार्त्तिके विष्णुसद्मनि॥४६॥ पदे पदेऽश्वमेधस्य फल
भागी भवेन्नरः॥ दंडप्रणामं कुरुते कार्त्तिके भक्तिभावतः॥४७॥ रेणुसंख्या वै
* प्रीतिमायाति देवेशो युगकोटिशतानि च॥४८

से स्वर्गे मन्वंतरशतं नरः॥ गीतवाद्यं च नृत्यं च कार्त्तिके पुरतो हरेः॥४८॥ यः करो
ति नरो भक्त्या लभते चाक्षयं फलं॥ कपिलाज्येन संमिश्रं अन्यगोसंभवेन वा॥४९॥ केश
वे गुग्गुलं दत्वा कार्त्तिके पुण्यमाप्नुयात्॥ अगरुं तु सकर्पूरं दिव्यं चंदनसंयुतं॥५०॥
दत्वा नित्यं हरेर्नित्यं कुलं तारयते शतं॥ कृष्णागरुसमुत्थेन धूपेन श्रीधरालये॥५१॥
धूपयेद्देवदेवं यः स मुक्तो नरकार्णवात्॥ बहुवर्त्तिसमायुक्तं ज्वलंतं केशवोपरि॥ ॥५२॥
कुर्याद्यारात्रिकं यस्तु कल्पकोटिं दिवं वसेत्॥ आरात्रिकं हरेः कुर्याद्बहुवर्त्तिसमन्वितं॥ ॥५३॥
यामे यामे प्रबोधिन्यां युगकोटिं दिवं वसेत्॥ कर्पूरेण तु यः कुर्यात्तथा केशवमूर्धनि॥ ॥५४॥
आरात्रिकं मुनिश्रेष्ठ प्रविशेद्विष्णुमव्ययं॥ शंखोदकं हरेर्मूर्ध्नि भ्रामयेत्केशवोपरि॥ ॥५५॥
मे गंगास्नानायुतसहस्रं फलमाप्नोति मानवः॥ नीराजनजलं येषां गात्राणि संस्पृ
शेत्॥५६॥ यज्ञावभृथलक्षाणां स्नानजं लभते फलं॥५७॥ इति श्रीस्कंदपुराणे ब्र
ह्मनारदसंवादे कार्त्तिकमाहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः॥ ॥६॥
श्रीब्रह्मोवाच॥ शृणु दीपस्य माहात्म्यं सर्वदा केशवप्रियं॥ दीपदानेन विप्रेंद्र न पुनर्ज
यते भुवि॥१॥ मामूढगच्छ मथुरायां प्रयागे तथार्बुदे॥ दीपदानेन देवस्य सर्वं फलम
वाप्नुयात्॥२॥ आमाके तु यत्पुण्यं नर्मदायां शशिक्षये॥ तत्फलं कोटिगुणितं दीपदा
नेन कार्त्तिके॥३॥ भविष्यति कुलेऽस्माकं पितृभक्तस्तु नो विभुः॥ कार्त्तिके दीपदानेन य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्तोषयति केशवं ॥ ४ ॥ घृतेन दीपको यस्य तिलतैलेन वा पुनः ॥ ज्वलते मुनिशार्दूल अश्वमेधेन तस्य किं ॥ ५ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं संपूर्णं ॥ जनार्दने ॥ सर्वं संपूर्ण
तां याति कार्त्तिके दीपदानतः ॥ ६ ॥ ते नेष्टं क्रतुभिः सर्वैः कृतं तीर्थावगाहनं ॥ दीपदा
नं कृतं येन कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥ ७ ॥ सर्वेषु हायनेषु तुलसी मालती मुनिपुष्पकं ॥ का
र्त्तिके दयिता ह्येते दीपदानं तु पंचमं ॥ ८ ॥ श्रीखंडं नंस कर्पूरं साग नुं सकुंकुमं ॥ का
र्त्तिके दीपदानं तु सर्वदा केशवप्रियं ॥ ९ ॥ फलानि स्वमनोज्ञानि पवित्राण्यानि कार्त्तिके
यदि तानि हरेर्विप्र दत्तानि दधिपयः तेन मधु ॥ १० ॥ मालती तुलसी पद्मं केतकी मुनिपुष्पकं
कदंबकुसुमं लक्ष्मीः कौसुभं केशवप्रियं ॥ ११ ॥ मालती मल्लिकामाला ईषत्किंचित्तां हरेः
दलानि नासिचित्रेद्र वा तपेयायुतं फलं ॥ १२ ॥ कार्त्तिके केतकी पुष्पं कृतं येन कलौ हरेः
दीपदानं तु देवर्षे तारितं स्वकुलायुतं ॥ १३ ॥ मुनिपुष्पकृतां मालां दृष्ट्वार्के ठविष्णुर्वितं
प्रीतो भवति दैत्यारिः दशजन्मानि नारद ॥ १४ ॥ अगस्त्यवृक्षस्य हरेः कुसुमे नसितैः सितैः
२१ प्रीतो भवति दैत्यारिः दशजन्मानि नारद ॥ १५ ॥ अगस्त्यकुसुमैः पत्रैः स्वर्चयिष्यंति योपि
ये र्चयंति हरिं देवं सुप्राप्यं परमं पदं ॥ १६ ॥ पद्मैः पद्मालया कांतं येर्चयिष्यंति का २१
र्त्तिके यास्यंति तत्स्य सीदेहो यत्र योगीश्वरो हरिः ॥ १७ ॥ कौसुभेन यथा प्रीतिः सर्वदा वन
मालया तुलस्या दलेन सप्रीतः कार्त्तिके च तथा हरिः ॥ १८ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिश
द्वर्षशतानि च ॥ प्रीतो भवति दैत्यारिः कदंबकुसुमार्चितः ॥ १९ ॥ कदंबपुष्पानि क

यः कार्त्तिके पश्चि केशवस्य महात्मनः सोपि सहस्रफलं लभेत् ॥ २० ॥ मत्तिमात्राधु
यागादरी नौदेवनमिदा स्यामानु तुलसी पापतद्वज्जन्मार्जितं दहेत् ॥ २१ ॥ तावद्गर्जं
ति पुण्यानि स्वर्गे मर्त्ये रसातले ॥ यावन्न ज्वलते दीपः कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥ २२ ॥ श्रूय
ते पापिपितृगीथा गीताः पुरा नघ ॥ अपि नसोस्त्वविष्यंति कुले सन्मार्गशालिनः ॥ २३ ॥
संप्राप्य कार्त्तिकं मासं दास्यति माधवस्य वा दीपदास्यति ये भुक्ता गयायामपि तु मादनात् ॥ २४ ॥
कार्त्तिके दीपदानेन गयाश्राद्धेन वै यथा ॥ साकुगरस्तादिनकृते सोनिह सोनुपस्कले ॥ २५ ॥
तस्फलं कोटिगुणितं दीपदानेन कार्त्तिके ॥ कार्त्तिके दीपदानं तु यः कुर्यात्केशवालये ॥ २६ ॥
धनपुत्रायशः कार्त्तिर्भवते पुरुषस्य वै ॥ यथा वेश्म धनादाढ्यं सर्वकाष्ठेषु दृश्यते ॥ २७ ॥
तथा दृश्यते धर्मो दीपदानेन नश्यति ॥ मे तुमंद नमात्राणि कृत्वा पापस्य नाशायः ॥ २८ ॥
दहते नात्र संदेहो दीपदानेन कार्त्तिके ॥ तन्नाशी पातकं लोके स्वल्पं सूक्ष्मं महामुने ॥ २९ ॥
पुन्नक्षपयते दीपः कार्त्तिके कलिमर्दन ॥ स्वैरकुरंबो नमतव्यः संप्राप्ते कार्त्तिके न यः ॥ ३० ॥
योन यच्छति मूढात्मा दीपं केशवसद्मनि ॥ गृहे वा स्वतने वा पि दद्याद्दीपं तु कार्त्तिके ॥ ३१ ॥
सर्वपापप्रशमनं सर्वसिद्धिप्रदायकं ॥ द्यूतव्याजेन विप्रेंद्र कार्त्तिके केशवालये ॥ कार्त्ति
ताद्योधाम हाभागपुनरर्थानो कानकः ॥ सएकमानुषे कलौ के सधन्यः सच कीर्त्तिमा
न् ॥ ३२ ॥ प्रदत्तः कार्त्तिके येन दीपको मधुहाग्रतः ॥ स याति परमं धाम दीपदानेन का
र्त्तिके ॥ ३३ ॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नत क्रतुस्तिनाप्नोति फलं तीर्थशतैरपि ॥ विहाय तीर्थतोयानि पुण्यायतनानि च ॥३५॥
कुरुष्व मुनिशार्दूल दीपदानं तु कार्त्तिके ॥ गोभूहिरण्यदानानि तथा मणिमयानि च ॥३६॥
विहाय कार्त्तिके दीपं ददस्व पुरतो हरेः ॥ सर्वानुष्ठानहीनोपि सर्वपापरतोपि सन् ॥३७॥
पूयते नात्र संदेहो दीपं दत्वा तु कार्त्तिके ॥ न तेनास्ति पातकं त्रिषु लोकेषु नारद ॥३८॥
यन्न शोधयते दीपः कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥ पुरतो वासुदेवस्य दीपं दत्वा तु कार्त्तिके ॥३९॥
प्राप्नोति शाश्वतं स्थानं सर्वानुष्ठानवर्जितः ॥ कुर्यात् कार्त्तिके मासि कर्पूरेण तु दीपकं ॥४०॥
द्वादश्यां तु विशेषेण पाख्यातं तस्य पुण्यं वदाम्यहं ॥ कुले तस्य प्रसूता ये ये भविष्यंति ना
मितं ॥ रद ॥४१॥ समतीताश्च ये केचित् तेषां संख्या न विद्यते ॥ क्रीडित्वा सुचिरं कालं देवलोके यदृच्छया
॥४२॥ ते सर्वे मुक्तिमायांति प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ दीपको ज्वलते यस्य अहोरात्रं हरेर्गृहे ॥४३॥
एकादश्यां मुनिश्रेष्ठ स स्वर्गी नैव नारकी ॥ क्रीयमाने तु यो दीपं बोधयेत् केशवाग्रतः ॥४४॥
यतस्य मुनिशार्दूल निस्तीर्णो यमयातना ॥ विष्णोर्विमानं दीपाढ्यं स बाह्याभ्यंतरं मुने ॥४५॥
दीपोद्योतकरे मासि तेनाप्तं परमं पदं ॥ विमानोपरि यस्याग्रे ज्वलते च सुरत्वं ॥४६॥ दी २२
पको ज्वलते यस्य विमानकलशोपरि ॥४७॥
२३ जायते न स युक्तः कल्पकोटिदिने दिने ॥ दीपको ज्वलते यस्य विमानकलशोपरि ॥४८॥
यदा यदा भासयते दीपकः कलशोपरि ॥ निमिषे निमिषे तस्य पुण्यं क्रतुशतोद्भवं ॥ एकेनापि हि दीपेन यो वापि महामुने ॥४९॥
तदा तदा मुनिश्रेष्ठ दहते पापसंचयं ॥

मू-

त्रिशिखं तोपरि मध्ये च कुलानीता रसोत्तमं ॥ यो ददाति द्विजातिभ्यो महीं सोदधिकाननां
॥५०॥ हरेः त्रिशिखदीपस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ यो ददाति गवां कोटिं सवत्सां क्षीरसंयु
तां ॥५१॥ हरेः त्रिशिखदीपस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ विमानज्योतिषं दानं ये कुर्वंति च का
र्त्तिके ॥५२॥ केशवस्य महात्मानः तथा कुले तेषां न नारकी ॥ दीपपंक्तिश्च यत्र नो स बाह्याभ्यं
तरं हरेः ॥५३॥ विष्णोर्विमानं कुरुते स भवेच्चक्रवर्त्ययं ॥ दीपपंक्तिश्च यत्र नो कुरुते केश
वालये ॥५४॥ तस्यान्वये प्रसूतानां लक्षाणां नरकं नहि ॥ कार्त्तिके कार्त्तिकी यावत् प्रसाद
पाने दीपकं ॥५५॥ यो ददाति मुनिश्रेष्ठ पदमैंद्रं न दुर्लभं ॥ दिवि देवा निरीक्षंति विष्णोर्दी
पप्रदं नरं ॥५६॥ कदा भविष्यते स्माकं संगमः पुण्यकर्मणा ॥ नत इच्छंति विप्रेंद्र इष्टेन
विभ महामखे ॥५७॥ कार्त्तिके यत्फलं प्रोक्तं पञ्चदीपप्रबोधने ॥५८॥ इति श्रीस्कंदपुरा
णे कार्त्तिकमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोध्यायः ॥७॥ ॥८॥८॥०
श्रीब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणं ॥ येन विज्ञानमात्रे
ण दुर्लभो न जनार्दनः ॥१॥ गीतं वाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा ॥ धूपं दीपं च नैवेद्य
पुष्पगंधानुलेपनं ॥२॥ सफलाद्यं च श्रद्धा च दानमिंद्रियसंयमः ॥ सत्यान्वितं विनि
द्रं च मुदायुक्तं क्रियान्वितं ॥३॥ साश्चर्यं चैव सोत्साहं पापालस्यविवर्जितं ॥ प्रदक्षिणाभि
सपुलकं नमस्कारपुरःसरं ॥४॥ नीराजनसमायुक्तं मनिर्विण्णेन चेतसा ॥ यामे या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्मिन्महाभाग कुर्याद्यः कार्तिके हरेः ॥५॥ षड्विंशद्गुणसंयुक्तं एकादश्यां तु जागरं ॥ यः
करोति नरो सम्यक् न पुनर्जायते भुवि ॥६॥ यस्त्वेकं तु दिनं कृत्वा विनाशा शुचिवर्जितं ॥ जा
गरं वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥७॥ धनवान्विष्णुशाठ्येन यः करोति प्रजागरं ॥ तं
नाप्नोति फलं तेन कृतेनेन दुरात्मना ॥८॥ वैष्णवानि च मासानि कार्तिके नियमं व्रतं ॥
सन्निधौ पठते विष्णोः पितॄणां स सुतो भवेत् ॥९॥ साम्नैकेन तु पापानि कार्तिके स
वने हरेः ॥ पठितैः स्तुतिवृन्दैः नैसा कनुत्रानेनापि ॥१०॥ पुरुषसूक्तेन यो नित्यं संस्तौति
केशवं च हरिं ॥ वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन केशवः ॥११॥ नवव्यूहविधानेन संस्तु
तः स्थितेन च ॥ कार्तिके योर्चयेद्विष्णुं भुक्तिभागी सदा हि सः ॥१२॥ नमो नारायणेत्यु
क्त्वा कार्तिके योर्चयेद्धरिं ॥ नरकाग्नौ भयं दुःखं पापेभ्यश्च भयं नाशय ॥१३॥ हरेर्नामस
हस्राख्यं नामस्य स्तोत्रं सत्यं ॥ कार्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विद्यते ॥१४॥ विश्वरू
प कृताध्याय विष्णुस्तवं श्रावयेन्नित्यं ॥ पठेत्स प्राप्नोति कार्तिक्यां यज्ञकोटिशतं फलं ॥१५॥
युगकोटिसहस्राणि मन्वंतरशतानि च ॥ कल्पादयो ... स्यात्त जागरं वस
२३ तेद्दिवि ॥१६॥ कुले तस्य च ये जाताः शतशोथ सहस्रशः ॥ तत्प्रसादाद्दिवं यांति त २३
स्मात्कुर्वीत जागरं ॥१७॥ कार्तिके तु विशेषेण दीपदाने तु जागरे ॥ अक्षय्य मुनिशा

दूर्वामालतीकमलार्चने ॥१८॥ यः पुनस्तुलसीं प्राप्य कार्तिके सकलं मुने ॥ विद्या
तिहे नः पुत्रो तस्याज्ञां वर्तीयमः ॥१९॥ घनागमे ... श्यामः कदंबकुसुमार्चितः ॥ दद
तिवांछितान्कामान् शतजन्मानि संपदः ॥२०॥ कदंबकुसुमैर्देवं घनवर्षे घनागमे ॥ ये
र्चयंति मुनिश्रेष्ठ तैराप्तं जन्मनः फलं ॥२१॥ कुर्वन्ति केतकीपुष्पैर्मिथुनस्थे दिवाकरे ॥ ये
नार्चितो हरिर्येस्ताभिः प्रीतो मन्वंतरं मुने ॥२२॥ केतकीपत्रमादाय मिथुनस्थे दिवाकरे ॥ ये
नार्चितो हरिर्येस्तैः समुक्तो न च नकार्णवात् ॥२३॥ कर्कटस्थे गते सूर्ये केतकीपत्रको
मेके ॥ ये चं यच्छन्ति गोविंदं संप्राप्ते दक्षिणायने ॥२४॥ कृत्वा पापसहस्राणि जोद्धृत्या
पापक्षयाणि च ॥ ते प्रयास्यंति विप्रेंद्र यत्र विष्णुः श्रिया सह ॥२५॥ ज्ञातरूपाने जीव
हलुकदंबकुसुमैर्मुने ॥ ये चार्चयिष्यंति गोविंदं न तेषां सोन जैभयं ॥२६॥ कदंबी ज्येष्ठ द्वा
मासे तु सिता या पदिवासिता ॥ कृता हूयंति विप्रेंद्र पापैर्जन्मशतोद्भवैः ॥२७॥ मनुष्य त्रिंश
लोके यस्तु यैस्तु कृतं तेन न नारद ॥ दीपदानं कृतं येन कार्तिके दैसहाग्रतः ॥२८॥ त
भक्ति सुकृतीकिं चित्स्वकृच्छ्रस्त्रगं जागृये ॥ यन्नासाध्यमते दीपः कार्तिके केशवाग्रतः ॥२९॥
२२ दीपदानोपदेशं तु केशवाग्रं तु कार्तिके ॥ यः करोति हतो तेन मातुः प्रसववेदना ॥३०॥
जीवनं यौवनं सौख्यं हारितं जन्मनः फलं ॥ न कृतं कार्तिके येन दीपदानं हरेर्गृहे ॥३१॥
निधनेनापि विप्रेंद्र कृत्वोपेयात्मविक्रये ॥ कर्तव्यं दीपदानं तु यावत्कार्तिकपूर्णिमा ॥३२॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

केशवायतने येषां दीपः शिखरसंस्थितः ॥ उत्सवलते कार्त्तिके मासि दुर्लभास्ते कलौ
नराः ॥ २३ ॥ शिखरोपरि मध्ये च कुलैतान् नयते शत ॥ यो ददाति द्विजातिभ्यो महीं
मुदधिकानना ॥ २४ ॥ हरेः शिखरदीपस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ यो ददाति
गवां कोटिं सवत्सां क्षीरसंयुतां ॥ २५ ॥ हरेः शिखरदीपस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥
येषां दत्तोऽन्यप्रासाद कलिकल्मषवर्जिता ॥ २६ ॥ न विंदंते फलं ते वै कार्त्तिके
दीपदानजं ॥ शताधिके न त्रिशंती वै सतः किं वसुधातले ॥ २७ ॥ न दत्तं कार्त्तिके य
न दीपकः केशवाग्रतः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे कार्त्तिकमाहात्म्ये ब्र
ह्मनारदसंवादे दीपमाहात्म्ये नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
श्री ॥ इंद्र उवाच ॥ माघमासे तु यत्पुण्यं स्नापितेन मधुसूदने ॥ नैवेद्यं ... ॥ किं कृतेः फ
किं फलं प्रोक्तं पूजायां तु विशेषतः ॥ १ ॥ कृतोत्सवे माधवस्य ... ॥ ... मे वद तेन माधवो प्रति
ल ॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ माघे यत्क्रियते फलं ॥ २ ॥ महाभाग यानि च कलौ
नारद ॥ महाभाग ... मध्ये ... यस्से चैव महामुने ॥ ३ ॥ कलौ भागवतो ना
कुर्वंति कार्त्तिके ॥ सहजन्म कृतैरापैः क्षणाद्दयनश्यति ॥ ४ ॥ ... वधुर्नैधनः ॥ ५ ॥ कलौ भाग
मयस्य हे सः प्रजायते ॥ जननी पुत्रिणा ... २४

वतनाम दुर्लभं चैव लभ्यते ॥ अहं तु द्रुपदो कृष्णं गुरुणा कथितं मम ॥ ६ ॥ शेषं भा
गवते त्विंद्र गीयते श्रूयते मुने ॥ दृश्यते च कलौ इंद्रियो लब्ध स्तोनास्ति विस्मयः ॥ ७ ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा हृष्टो नोभाव च वह ॥ माघमासस्य माहात्म्यं कथयामास
नारदः ॥ ८ ॥ दुर्लभो माघमासस्तु वैष्णवानामतिप्रियः ॥ देवतानां ... पावन
मुनीनां सुरनायक ॥ ९ ॥ विशेषेण शचीनाथ माधवस्याति वल्लभः ॥ से वत्स
र कृतीः पूजा दिनेनैकेन यच्छति ॥ १० ॥ ततोऽधिकां वत्सकाहे ददते त्रात्रिशेखरः ॥ अ
धिको माघमासस्तु मासानां तु शचीपते ॥ ११ ॥ पौष्यां तु समतीतायां यावद्भवति पूर्णि
मा ॥ माघमासस्य दैवे इंद्र पूजा विष्णोर्विधापतो ॥ १२ ॥ स्नानं विलेपनं धूपं नैवेद्यादि
सम्भुद्भव ॥ माघमासे कृतं विष्णोः सर्वं भवति चाक्षयं ॥ १३ ॥ मासार्द्धं मासमेवं वा
दत्तां हि वातदर्हके ॥ यथा शक्त्याहते पूजां कुर्वन्नाप्नोति तत्पदं ॥ १४ ॥ माघमासे
यथाशक्त्या क्रियते ज्ञानपूर्वकं ॥ स्नानं वै घृतसहितं कुरुते माधवोत्सवा ॥ १५ ॥ पंचा
मृतेन कर्तव्यं स्नानं चैव विलेपनं ॥ सचंदनं सहोशीरं कर्पूरागरुमिश्रितं ॥ १६ ॥
मृगनाभिसमायुक्तं जातिपल्लवमिश्रितं ॥ तुलसीचंदनोपेतं कृष्णदेहसुखा
वहं ॥ १७ ॥ परिधानं हरेः कार्यं वस्त्रयुग्मेन वासव ॥ ये न पश्यंति यतते देवं मालाविता
नुसारतः ॥ १८ ॥ कर्त्तव्या तुलसीपूजा कुंकुमेन तु केचन ॥ पत्रिकामालया चैव कु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तनयान्चविशेषतः॥१९॥ मालोद्भवैर्गंधपुष्पैः कार्या पूजाविशेषतः। गृहे वाय
तनेवापि कर्त्तव्या माधवस्य च॥२०॥ कार्यं पुष्पगृहं विष्णोः सुनम्यं कौतुकान्वितं॥
सफलैः कदलीस्तंभैः शोभितं कारयेद्गृहं॥२१॥ नालिकेरतोरणैर्युक्तं पद्मकैर्द्रु
पुत्रशोभितं॥ आद्रैश्चैव चंद्रैश्च तोरणैः समलंकृतं॥२२॥ कार्यं वितानं शोभाढ्यं
मंदिरे माधवस्य च। आनुगामयेल्लिप्तं तु नानास्वस्तिकमंडितं॥२३॥ शंखच
क्रौकितं कार्यं न यावत्तेष्वसूचितैः। स्वस्तिके माधवस्याग्रे कर्त्तव्यं बहुरूपकं॥२४॥
कर्त्तव्यं नागतुंगधाद्यैः कर्त्तव्यं केशवालये॥ नीराजनप्रकर्त्तव्यं गीतवादित्रनर्त्तनैः स
कर्पूरागरुगंधाद्यैः कर्त्तव्यं केशवालये॥ आत्मनो यान्यभीष्टानि
नैः॥२५॥ सुसंस्कृतानि देयानि नैवेद्यानि तदो हरेः॥ आमनोयान्यभीष्टानि
तानि देयानि माधवे॥२६॥ द्राक्षाखर्जूरं नागानि शर्करा चाविशेषतः। रंभाफला
नि नारंगे त्रिणे त्राणि बहून्यपि॥२७॥ देवाये चाङ्गुलिकामातुलिंगानि वा सव
गुडखंडविकाराश्च दातव्या वै हरेः॥२८॥ देयानि चैव शाकानि वर्जयित्वा तु
मूलकं। अन्यानि यान्यभोज्यानि कृष्णे नैवानिवेदयेत्॥२९॥ पितॄणां देवतानां
च मूलकं नैव दापयेत्॥ ददंत्यकमा प्रोति ब्राह्मणो भुंजते यदि॥३०॥ ब्राह्म
णो मूलकं भुक्त्वा चरेच्चांद्रायणं व्रतं। अन्यथा याति नरकं ...॥३१॥ विट्सु ...
॥३२॥ ... तु मूलकं। अपराधशतैर्नरकं भवति ... संध
यो च येन माधवं मूढो ... तु मूलकं

२५ ॥ २५

तत्कृतं ... कृतं मूलकेनाश्नुते यतः॥ किं पुनः ... देवानां ... न
चीपते॥३३॥ ... वर्जनीयं सदा विप्रैर्मू
लकं मदिरासमं॥३४॥ पितॄणां वल्लभं ... अन्यैरेतैर्न ... स्वयं ज्ञा
... अभुंजते च न वा सेन॥३५॥ यच्छेत्तु ... माधवाग्र
तः॥ कस्मात्तु विष्णुलोके तु वसंति पितृभिः सह॥३६॥ पितॄणां वल्लभं ... तुलसी
वल्लभा सदा॥ श्राद्धे दत्त्वा पितॄणां तु अक्षयायोपपद्यते॥३७॥ अति ... हानि
देयानि नैवेद्यानि प्रयत्नतः॥ माधवाग्रे ... चीनाथस्य स्वस्य वितानुसारतः॥३८॥
दधिपात्राणि कार्याणि तथाक्षीरमयानि च॥ नागपत्राणि देयानि सहस्राणि च
... देयो जलकरः स्ववासितः॥ ... निपात्राणि
चीपते॥३९॥ कुंभः संकलशो देयो जलकरः ... कांस्ये ... पि॥ मन्म
दद्यान्माधवतुष्टये॥४०॥ स्वर्णरौप्यादिपात्रेषु कांस्ये ... नैवेद्यं साधनो दद्या
त्तैर्व्यर्थं वदातव्यं नैवेद्यं माधवाग्रतः॥४१॥ विस्तारयित्वा नैवेद्यं ... सर्वं प्रकुर्वीत
मे ततः॥ विष्णवानो विशेषेण महापुण्यविवृद्धये॥४२॥ तथा सर्वं प्रकुर्वीत
गीतं नृत्यसमन्वितं। गायेच्च माधवस्याग्रे गायकैश्च समन्वितः॥४३॥ पुरा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अपठने कार्यं माघे माधवतुष्टये। प्रीत्याय च्छंति ये भक्त्या दानमुत्सवकारिणं ॥४४॥
० कल्पक्षयेपि देवेंद्र दानस्यांतो न विद्यते किं पुनस्तु द्विजातीनां यो ददाति सुरेश्वर ॥४५॥
माघे माधवमुद्दिश्य दाने संख्या न विद्यते। कृष्णोत्सवेषु ये भक्त्या रात्रौ जागरणे नरा ॥४६॥
कार्यास्तेषां तु सन्मानो स्तांबूल कुसुमासनैः। जायते सः प्रीतिमाप्नोति माधवो मधुघातकः ॥४७॥
सर्वेषु तु समाज्ञेया माघमासस्य वासरा। माघमासस्य माहात्म्यं पत्तनोति द्विजोत्तम ॥४८॥
पूजा तस्य प्रकर्तव्या महती फलतुष्टये। विष्टे देवि नायस्मात्क्रिया न ज्ञायते न ते ॥४९॥
तस्मात्स्तु ज्ञानकर्तव्या पथा विष्णुस्तथा हि सः। यस्मिंस्तुष्टे जगत्सर्वं तुष्टं भवति वासव ॥५०॥
नान्यथा भावना कार्या तस्योपरि सदा नरैः। यद्दुत्तमं तु पक्वं च माधवाग्रे निवेदितं ॥५१॥
तत्तद्विजाय दातव्यमात्मनो जयमिच्छता। आत्मवित्तानुसारेण माघे माधवपूजनं ॥५२॥
कर्त्तव्यो वैष्णवैः शाक्तैः ज्ञातिधर्मे सुरेश्वर। ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव शचीप
ते ॥५३॥ माघे यः सदा सनैवेद्यं प्रतिवर्षं तु यानयेत्। सालग्रामशिलायां तु तथा चक्रांकि
तस्मतु ॥५४॥ कृत्वा पूजां सनैवेद्यं कल्पकोटि दिनं वसेत्। स्वर्गे स्थिता च्य दैत्रघ्न प्रवद
२६ ति पितामहाः ॥५५॥ माघस्नानं तु नैवेद्यं माधवे यः प्रयच्छति। आचिष्यति कुले स्माकं स २६
कलौ कीर्त्तिमान्नरः ॥५६॥ माघमासे तु नैवेद्यं माधवे यः प्रयच्छति। ते नास्माकं

कृतं श्राद्धं गयां गत्वा तु प्रत्यहं ॥५७॥ माघे स्तं तु नैवेद्यं सालग्रामशिलाग्रतः। विप्राणां तु कृतं तेन प्र
यागस्मिन्निमज्जनं ॥५८॥ कृतं नैवेद्यदानं तु माघे वै प्रयतो हि यैः। कुलं प्रेतं च माघस्नायके
विघ्नन के स्थिता ॥५९॥ माघे नैवेद्यदानेन मुक्तास्ते नात्र संशयः। तेनोद्धृताश्च पितरो न
रकाद्यमशासनात् ॥६०॥ कृतं नैवेद्यदानं तु माघे येनासुरद्विषः। माघे नैवेद्यदानं तु सो
सर्वं कृतं तेहि सः ॥६१॥ स्मर्तिप्रयच्छ तेषां तु भुक्तिर्दाता न संशयः। दत्तानि सर्वदानानि कृता श्रा
यज्ञास्तथा तपः ॥६२॥ माघमासे विचित्रेषु प्रत्यहं कुसुमैः शुभैः। यः कुर्याद्धृतपूर्णं तु
दीपदानं तु वैष्णवः ॥६३॥ माघफलमवाप्नोति प्रत्यहं चाश्वमेधजं। यो दद्यात्तिलनैवेद्यं मा
घमासे तु प्रत्यहं ॥६४॥ स शक्रस्य समाप्नोति तिलधेनुसमं फलं। आतप्ते पच्यते यस्तु घृ ५
तदीपं हरेर्गृहे ॥६५॥ माघमासे तु लभते घृतधेनुसमं फलं। क्षीरेण माधवं यस्तु स्नाप
यित्वा तु वैष्णवः ॥६६॥ बिल्वपुष्प कुसुमेनापि दत्त्वा पुष्पाणि वासव। यो वासयेद्गुरुं गणाद
वामस्तोत्र भोजनं ॥६७॥ सदक्षिणं सकर्पूरं दत्वा तांबूलमुत्तमं। एवं यः कुरुते माघे वैष्णवो
विष्णुतत्परः ॥६८॥ विष्णुमुद्दिश्य मासे विप्रेंद्र तस्य पुण्यं वदाम्यहं। सकुटुंबक्षेत्रदानेन कार्ति
कांपुष्कुले स्मृतं ॥६९॥ स्नाने वेवश्रुया गेय प्रसासे तु नावि गृहे। तत्फले य [illegible] कृते विष्णुः
सुकृते वैष्णवं कलौ ॥७०॥ तस्मात्कार्यस्तु सत्कारो वैष्णवानां सदैव हि। लक्ष्मीनामस

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

हस्रं तु यः पठेन्माघमासगतः ॥७१॥ माघमासे तु देवेंद्र वा द्वादश्यां वाथ प्रत्यहं ॥ दद्यात् यष्टि
गुणोस्मर्यं संतुष्टो गरुडध्वज ॥७२॥ प्र त्तिनाम गोत्रात् तस्य फलं पश्चिमाधवः ॥ पापं पु न
गास्र हस्रस्य श्रवणात् याति माधवः ॥७३॥ लक्ष्मीनामसहस्रं तु पठनीयं विशेषतः ॥ यो
पठिष्यंति देवेंद्र महालक्ष्मीः समुद्भवे ॥७४॥ स्तुवं नाम सहस्रस्य सालग्रामशि
लाग्रतः ॥ कल्प दिवासने प्रासेमन्वादिषु युगादिषु ॥७५॥ कल्पोत्सवेषु सर्वेषु द्वादशी
२० द्वादशेषु च ॥ किंतु नमीध मासे तु किं पुनः प्रत्यहं सदा ॥७६॥ चक्रांकितशिलाग्रे तु २०
सालग्रामशिलाग्रतः ॥ दहते सर्वपापानि हीहि काकामुष्मिकानि च ॥७७॥ नत्वयं तिस
वेंदुःखानि संतुष्टो मधुसूदने ॥ ददात्यभिमतान्कामानात्मनो भक्तिनिश्चलात् ॥७८॥
अश्रोतन सहस्रं तु नाम्नां लक्ष्म्याः पठेन्नृपः ॥ ज्ञातजन्मानि देवेंद्र दानं दत्तं नोपजायते ॥७९॥
नपरत्राति नयात्रा क्रतुदानधनक्षयं ॥ क्रमेण त्रिदशस्वामिन् स्वर्गमोक्षे तु विंदति ॥८०॥
नपरत्रातिनयात्रा ... सहस्रकं ॥ माघमासोत्सवे चापि लोग हेयस्य प्रणीयते ॥८१॥
पठितेदनदेवस्य लक्ष्मीनामसहस्रकं ॥ माघमासोत्सवे ... नित्यं माघोदितं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥८२॥
नपापे कलिकाले च ... प्यते च कृतेन च ॥ नित्यं माघोदितं पुण्यं लभते तेन तु तेन च ॥ लो ॥८२॥
नपापैः कलिकालो ... प्यते चकृतेनचि ॥ सत्ये सत्ये पुनः सत्यं वर्षे वर्षे तु वासव ॥८३॥
एतद्देहे ... स्थिते तिष्ठते यस्य सर्वदा ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ... ॥
माघस्नाने च नैवेद्ये कर्तव्यं पुण्यमिच्छता ॥८४॥ इति श्रीस्कंदपुराणे सौपर्णे माघो
माघस्नाने च नैवेद्ये कर्तव्यं पुण्यमिच्छता ॥८४॥ इति श्रीस्कंदपुराणे सौपर्णे माघो
त्सवमाहात्म्ये नवमोध्यायः ॥९॥ ९॥ ९॥ ९॥ ९॥

श्री नारद उवाच ॥ मार्गशीर्षे च मीशार्णोप ... तस्य पद्मालयाभक्तो
यष्टः गोप्तु फलं ॥१॥ यस्तु पद्मालयं वासालग्रामशिला चैन ॥ कुरुते वास
नैकेन कुलानामुद्धरते ध्रुवं ॥२॥ यस्मात् पद्मालयासं स्थांस सदा ... स्थान
कुरुते पत्रपुष्पेषु तस्मादिष्टं हनेः सदा ॥३॥ ये पद्मयंति हरिं स
त्या पद्मपत्रोपविष्टितं ॥ स त्या पद्मालयाह को तोह ते नात्तं पो
ष्कलेपलं ॥४॥ मासकृद्धिकासिते पद्मेनार्चितो घनुणी घनः ॥ ये ने नें
कलिकाले तु पुण्यसंस्थान विद्यते ॥५॥ ज्ञानं पुण्यं गृहस्थानां य
तीनां वनवासिनां ॥ फलं सुवर्णपुष्पस्य केशवस्य निवेदितं ॥६॥ स्त्र
र्णपुष्पार्चितो यस्य गृहे तिष्ठति केशवः ॥ तस्यैव पादरजसा शुध्यं
ति क्षितिमंडलं ॥७॥ यस्या चोत्तिष्ठते विष्णोर्हेमसूषण भूषिता ॥
चनेषु च्चा विशेषेण अहन्यानि हवासव ॥८॥ कफल कोटिसहस्राणि
तत्वितं पूर्णां पदं हनेः ॥ वासोऽत्र वतिष्ठे देवेंद्र ब्रह्मणा कथितं मम ॥९॥ येपरेयं
नवाः कृष्णं हेमभूषणभूषितं ॥ सकृद्दृस्याकल्लोशा ... पुनासासम

३२

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मंकुर्वं॥१०॥ कर्मेकृष्णस्य यो नित्यं क्रियायोगं वदंति वै॥ तेन नैवेद्दे वदेवस्य
पवित्राचरणीकृता॥११॥ ये कलौ देवदेवस्य क्रियायोगं सुभक्तितः॥ क
थयंति फलं तेषां पृथ्वीगोकोटिदानजं॥१२॥ यस्य ज्ञानोपदेशेन वृत्तेन वै
ष्णवी क्रिया॥ किं किं नाश्नं फलं तेन वसता च सु भूतले॥१३॥ किं कवोपदेशो वैष्णवि
दैवैः स्वित्वदर्शनाय का॥ यस्योपदेशो लोकेषु केशवाराधनं प्रति॥१४॥ ये वि
निंदति कृष्णस्य क्रियायोगं कलौ नराः॥ कल्पकोटिसहस्राणि ते वसंति यमालये॥१५॥
प्रज्ञां सति दिनं विद्धो दशमी वेध दूषितां॥ ज्ञेयास्ते पापपुरुषाः शक्रमाया विमोहिताः॥
१६॥ कलौ कुर्वंत्य वशिष्टे पुण्यद्वादशी वासरे॥ निषेधयंति ये पापास्ते सहन्ते य
सेन्॥१७॥ ये कृतं वासरं नित्यं दशमी वेध दूषितं॥ प्रीणं तेन स्वकुलं देवानां विप्रयं क
ते॥१८॥ न ते संप्रपागती नेणस्थापते ना भवने हरेः॥ कृत्वा तां प्रमयं पत्रेयो वये नमधुसू
दनं॥१९॥ फलमाप्नोति पूजायाः प्रसहं शतवार्षिकं॥ योर्चयेन्माधवं भक्त्या अश्वत्थ
दल संस्थितं॥२०॥ तत्फलं लभते पुण्यं प्रयायुतसमुद्भवं॥ सुकोमलैर्बिल्व २८
दलैः पूजयेद्व नराधिपं॥२१॥ तिलधेनुसहस्रस्य प्रतदत्फलमाप्नुयात्॥ २८
वर्षायुतं तुलसीयां त्रीतः श्रीपतिस्त
नुमादलौ नाविहन्तिं कृत्वा सो र्च यते नरः॥२२॥
प्रियासह कदलीस्तंभजान्त्वाले तत्रस्थापयते हरिं॥ द्वादशी वासरे प्राप्ते
पुण्यं स्यात्यु वत्सरान्यशा॥२३॥ कृत्वाहे मम यां दद्यात् कुरुक्षेत्रे रविग्रहे॥ नावेद्या
रेणादेवं ततत्फलं समवाप्नुयात्॥२४॥ किं तु नर्लस्यं मानेस्त कलेनं भा
समन्नैवैः स्तभैर्यः सोरणं [illegible] द्वारे कृष्णस्य शोभने॥२५॥ कृतपत्रैः प
लै व्रत द्वादश्यां जागरे हरेः॥ वर्षेच युगसहस्राणि वसते माधवालये॥२६॥
पत्रं पुष्पं फलं तोयं नैवेद्यं धूपदीपकं॥ विलेपनं चाक्षतं च केशवार्थं प्र
यच्छति॥२७॥ यत्पुण्यं लभते तेषां पूजकानां सुरेश्वर॥ तेन पुण्येन वसते वि
ष्णुलोके युगायुतं॥२८॥ तस्माच्छ्रावयते देवं कृत्वा वार्थे विशेषतः॥ कृष्णाप
र्पणं सर्वलोको न यत्र हितवे॥२९॥ तत्तज्ञागवते भक्त्या ग्राह्यं केशव तुष्टये॥
नास्ति दोषः शचीनाथ उभयोः साधनं कलौ॥३०॥ ये न गच्छंति लोकस्य
जागरे चक्रपाणिनः॥ फलपुण्यादिकं शक्र भवत्यन्य भागिनः॥३१॥ मालती
धतिमादाय सुगंधानां तु पादपात॥ तथान्य पुष्पजाती नां गृही त्वा भक्तितो नरः
यः स्नापयति वैकुंठं सर्वे वाह नंदिने॥ मेदिनी दानतुल्यं हि फलं मुकुंदस्व
यं भुवा॥३३॥ यः पुनः पुष्पतैलेन दिव्यौषधियुतेन हि॥ अभ्यंगं कुरुते वि
ष्णोर्मध्ये क्षिप्त्वा तु कुंकुमं॥३४॥ रोमांचितं तनुं कृत्वा श्रिया सहितं माधवं
प्रीत्या बिभर्ति सो सगोमन्वंतर न रातेहरिः॥३५॥ यः प्रयच्छति नैवेद्यं क्षीर

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वाप्पिचतं दन्वेः। मात्रोर्कसविना शास्य गुडखंड विमिश्रितं ॥३६॥ कल्मांतं पितनस्त
स्राव संतिहरि सन्निधौ ॥ भुंजमानाः सुखं प्रीताः प्रस्नं हनैवेवचनं ॥३७॥ द्वादश्यां
च मासस्य पक्षयोरुभयोर्हरिः। विमानं कुसुमैः पूर्णं कुरुते यस्तु वैष्णवः ॥३८॥ या
वच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी। तावत्कालं वसे स्वर्गे पितृभिः पत्निवापितः ॥३९॥
यः पुनर्माघमासे तु पौर्णमास्यां जनार्दनं। पूजयेत्तिलपिष्टेन सालग्रामशिला
लं हरेः ॥४०॥ अर्चंतेन विशेषेण वर्णकै रूपशोभितां। कर्पूरागरु गंधाढ्यैः कुसु
मादि विलेपनैः ॥४१॥ पुष्पैः कालोद्भवैः सर्वैर्यथा विभवसारतः। कार्या भावगतैः पूजा
तुष्ट्यर्थं माधवस्य हि ॥४२॥ नैवेद्यानि प्रदेयानि फलानि सहितानि वै। सकर्पूरं तु
तांबूलं दातव्यं हितमिच्छता ॥४३॥ रंभाफलानि देयानि मिश्रितं च प्रमुखानि च। स
घृतान्यं प्रदातव्यं प्रीत्यर्थं माधवस्य हि ॥४४॥ वैष्णवाय विधिज्ञाय [illegible] कार्या पू
जा विशेषतः। दक्षिणादानकैर्युक्ता देवदेवस्य तुष्टये ॥ तस्मै दद्यात्पुनः सर्वं केश
वाग्रे निवेदितं ॥४५॥ एवं यः कुरुते माघे पुण्यं तस्य वदाम्यहं। यत्कुरुक्षेत्रयात्रायां
२९ प्रभासे य त्लकीर्तितं। प्रयागे यत्फलं प्रोक्तं वाराणस्यां विशेषतः ॥४६॥ फल २९
मेतदवाप्नोति प्रसादान्माधवस्य तु ॥ माघस्य पौर्णमास्यां तु एवं यः कुरुते नरः ॥
माघं तीर्थानां चैव सर्वेषां माधववल्लभं। कुलानामुद्धरेल्लक्षं कुर्वाणो विधिवन्नरः ॥४९॥ इति दशमः ॥

श्री वेदव्यासाय नमः ॥ श्रीनारद उवाच ॥ दृष्टा कलियुगे नरश्चापि
तेमधुसूदने। कुर्वंति जागरं नैव मायायापाशविमोहिता ॥१॥ तेषां नेत्रोद्भ
वो तैः प्रदग्धं कलिवर्जिना ॥ ते न पश्यंति फलस्य जागरं न हरेर्दिने ॥२॥
वासरे वासुदेवस्य ये कुर्वंति च जागरं। तेषां यत्पुण्यं कासेन ते कथं देव माघ
नः ॥३॥ पथ्यर्थमुपवासं तु ये न कुर्वंति जागरं। तस्माज्जागरणं कार्यं स्यात्कां
यैः तान्यपि ॥४॥ न यत्र वैष्णवैः शास्त्रे जागरं न हरेर्दिने ॥ न स्नानं वैष्णवानां
च तन्न हेपनिवर्जयेत् ॥५॥ कलिकल्मषजातेन पटलेनावृता भुवि ॥ यद्यत्रापापि
नां नृणां न पश्यंती ह जागरं ॥६॥ एकादश्यां पातिषां जागरणं विना ॥ तेपि
नष्टा न संदेहस्तस्माज्जीवंति न भुवि ॥७॥ नान्यदस्ति कलौ पुण्यं विना द्वादशी
जागरे ॥ जागरेणापि ते विष्णुं न सांख्येन स्तुने धरि ॥ नहृत्य नेत्र्य सुरमं मुदला
वुहद्देयपदं ॥ तेषां ये वैन पश्यंति पापिनो हरिजागरं ॥९॥ कथ्यं हि यः सज्जनस्य
वाजपेयशतस्य च ॥ पुण्यकोटिगुणं [illegible] गोविंद जागरणं कलौ ॥१०॥ पितृप
क्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे तु भामिनि ॥ कुलानुद्धरते चैतान् कृते जागरणे हरेः ॥११॥
उपोषणदिने निद्रां जागरे पूजनं हरेः ॥ यथा दानादिकं सर्वं कृतं तस्य कृतं यथा ॥१२॥
२० विहाय स्थानं तदिष्टं नापं दत्वा तु गच्छति ॥१३॥
उपोषणदिने विष्णुजागरं पूजनं हरेः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अविद्धे वासरे विष्णोर्ये प्रकुर्वंति जागरं । तेषां मध्ये ग्रहस्थस्य नूनं संतुष्यते हरिः ॥१५॥
जागरात्मुच्यते पापैः सप्तजन्मार्जितैरपि । अतीतानागतान् देवि कुलानुद्धरते शतं ॥१६॥
कृत्वा जा॰ रणं विष्णोर्ये न गच्छंति तत्र वै । यमेन सूचितं तस्य नरके यातना कृतं ॥१७॥
नहि दृष्टं मुखं तस्य न दृष्टं येन जागरं । चत्वारो पापिनो मायामुखं कुलस्य शाकि
नः ॥१८॥ यावद्दिनानि कुरुते जागरं केशवाग्रतः । युगानि दिवि तावंति वसंति विष्णुवे
श्मनि ॥ नत्यावद्दिनानि वसते विना जागरणे हरेः । तावद्वर्षसहस्राणि रौरवानु
वर्त्तते ॥१९॥ एकादश्यां शयानस्य विना जागरणे हरेः । न संति धनदारास्ताश्च तद्गृहे
यमकिंकराः ॥२०॥ नृत्यंति स्म कथं चैव गानं पाठं न कुर्वते । सप्तजन्मानि मूकाः स्युर्जा
यंते जागरे हरेः ॥२१॥ योऽनन्तस्य तिमूढा माधुरतो जागरे हरेः । पंगुत्वं तस्य जानीया
३० त्सप्तजन्मानि पार्वति ॥२२॥ यः पुनः कुरुते नृत्यं जागरणे हरेः । ब्रह्मपदं मदी ३०
यं च न दूरं तस्य वैष्णवे ॥२३॥ जागरे वासुदेवस्य पुराणं पठते तु यः । ब्रह्मास पि
यं च न दूरं तस्य वैष्णवे । जागरे चक्रपाणि
मतान् कामान् प्राप्नोति प्रजापते ॥२४॥ यः प्रबोधयते लोकान् जागरे चक्रपाणि
नः । सर्वेषु गानि षट्त्रिंशन्पितृभिः सह मोदते ॥२५॥ मातेव यत्नतेय स्तु हरेर्जा
गरणे प्रति । षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपे वसेन्नरः ॥२६॥ यत्र व्रत[illegible] नृप

छिद्रं शाकि छिद्रवतां नृणां । पतिरूपं भवेत्सर्वं द्वादश्यां जागरे कृते ॥२७॥
सवत्सां ब्राह्मणे दत्वा हेमार्धं वहिताग्नये । निमिषस्य भवेत्सर्वं तत्फलं कृष्ण
जागरे ॥२८॥ यत्किंचित्कुरुते पापं कोटिजन्मानि मानवः । कृष्णस्य जागरे
तानि रात्रौ दहति पार्वति ॥२९॥ गीतानाम सहस्रं तु यः पठेत्कृष्णजागरे ॥
द्वारकायां दिने विष्णो रात्रौ गोकोटिदानभाक् ॥३०॥ नयते विष्णुलोकं तु कुल
कोटिशतैर्नरः ॥ तथा भागवतं रात्रौ पुराणं दीपितं हरेः ॥३१॥ द्वारकायाश्च महा
त्म्यं यत्र यत्र स्थितोऽपि सन् । पठते जागरे रात्रौ वैष्णवानां समीपतः ॥३२॥ धना
याः फलमाप्नोति सकलं क्लेशनाशनं । तस्माज्जागरणे रात्रौ पठनं यस्तु भ
क्तितः ॥३३॥ कृष्णाजिनो भयमुखी दद्याद्दर्शनं नरः । द्वारकायाश्च माहात्म्यं
जागरे पठतः फलं ॥३४॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां परिदृष्टं भवते नृणां ॥ तत्सर्वं जा
यते श्री प्रह्लाद दृष्टं जागरे हरेः ॥३५॥ सालग्रामशिलाग्रे तु ये प्रकुर्वंति जाग
रं । यामे यामे फलं प्रोक्तं कोटिगोदवस्तु ध्रुवं ॥३६॥ संप्राप्ते वासरे विष्णोर्ये
न कुर्वंति जागरं ॥ त्वरमते सुकृतं तेषां वैष्णवानां च निंदया ॥३७॥ कामार्थ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

संपदः पुत्राः कीर्त्तिर्लोकाश्च शाश्वताः ॥ स्वर्गप्राप्ति न लभ्यंते द्वादश्यां जागरं विना ॥ ३८ ॥ सत्यं शौचं तपो धीतं दत्तमिष्टं श्रुतं तथा ॥ तस्य सर्वमिदं व्यर्थं विना
जागरणं हरेः ॥ ३९ ॥ दयादानविहीनस्य तस्य सौख्यं विवर्जितं ॥ पुनाति ते महा
भागे द्वादशी जागरान्विता ॥ ४० ॥ मतिर्न जायते येषां द्वादश्यां जागरोपरि ॥ नहि
तस्याधिकारोस्ति पूजने केशवस्य हि ॥ ४१ ॥ याचयत्सदानि कुरुते केशवस्यालयं
यं प्रति ॥ अश्वमेधसमानि स्युर्जागरार्थं प्रयत्नतः ॥ ४२ ॥ परापवादसंयुक्तं मन
स्तुष्टिविवर्जितं ॥ शास्त्रहीनं गांधर्वं तथा दीपविवर्जितं ॥ ४३ ॥ शाकोपचारर
हितं मुखहीनं सनिद्रकं ॥ कलियुक्तं विशेषेण जागरं चाधमाधमं ॥ ४४ ॥ सच्छा
स्त्रं जागरं यत्र गीतं सगांधर्वसंयुतं ॥ सवाद्यतालसंयुक्तं सदीपं साधुभिर्युतं ॥ ४५ ॥
३९ उपचारैश्च संयुक्तं यथोक्तैर्भक्तिभाविते ॥ असत्कुसुष्टिदमनं संमुदं जागरं ज ३९
न ॥ ४६ ॥ गुणैर्द्वादशभिर्युक्तं जागरं माधवप्रियं ॥ कर्तव्यं यत्प्रयत्नेन पक्षयोः शु
क्लकृष्णयोः ॥ ४७ ॥ किं व्रतैर्बहुभिस्तीर्थैस्तीर्थवासेन तस्य किं ॥ द्वादशीवास
रे भक्त्या न कुर्याज्जागरं यदि ॥ ४८ ॥ प्रवासे न त्यजेद्धर्मं पथि स्थितो पि पार्थिव ॥

जागरं वासुदेवस्य द्वादश्यां यः समेप्रियः ॥ ४९ ॥ यः पुनः स्वस्थचित्तोपि स्वस्थाने
चवसन्नपि ॥ न हरेर्जागरं कुर्यात्तेन कार्यं न मे क्वचित् ॥ ५० ॥ मद्भक्तो न हरेः कुर्याज्जा
गरं पापमोहितः ॥ व्यर्थं तु पूजनं तस्य पूज्यस्याद्वैन पूजयेत् ॥ ५१ ॥ मद्भक्तो न हरे
र्यो वै कुरुते यदि पार्थिव ॥ तं जन्मकोटि दिने मेव्रतं तस्य निष्फलं ॥ ५२ ॥ नरो वो
नवशौचो वा नाश्रमास्तीर्थसेवया ॥ यश्च केशवासरे विष्णोः अपवादं घिकेहि
(?) ॥ विप्रियं तेन मे गौरि कृतं दुष्टेन पापिना ॥ मद्भक्ति बलमाश्रित्य सुप्त
सः ॥ ५३ ॥ विप्रियं तेन मे गौरि कृतं दुष्टेन पापिना ॥ मद्भक्ति बलमाश्रित्य ... यः कश्चिदपि
योनहरेर्दिने ॥ ५४ ॥ तस्य कामान्प्रयच्छामि प्रसन्नो लंबनंदनि ॥ यः कश्चि
योनहरेर्दिने ॥ ५४ ॥ तस्य कामान्प्रयच्छामि ... ॥ ५५ ॥ येन कुर्वंति मूढाः कृष्णस्य सम पा
ति सदा भक्त्या जागरं चक्रपाणिनः ॥ ५५ ॥ येन कुर्वंति मूढाः कृष्णस्य मम पा
ति सदा भक्त्या जागरं चक्रपाणिनः ॥ ५६ ॥ अवधानं गच्छतां येषां
वं ति ॥ नतेषां वै छवोलोको न आह्वानं च मामकः ॥ ५६ ॥ अवधानं गच्छतां येषां
वै ति ॥ न तेषां वैष्णवो लोको न आह्वानं च मामकः ॥ ५७ ॥
सर्वे देकादशी यदि ॥ अभावे कल्पधिष्ठ्यस्य कथं कार्यं प्रजागरं ॥ ५७ ॥
इति श्री स्कंदपुराणे उमामहेश्वरसंवादे कार्त्तिकमहात्म्ये एकादशी मा
यः ॥ ६० ॥ ॥ ॥ श्री रुद्र उवाच ॥ अभावे कल्पधिष्ठ्य
स्य गत्वा मन्मंदिरे शिवे ॥ कार्यं जागरणं भावो विधि सोमाधवी ॥ ९ ॥
२

अभावे मेगृहस्यापि मदिने भास्करस्य हि। कार्यं जागरणं रात्रौ यथा विष्णुस्त
था रविः॥२॥ सर्वभावविना ग्राममध्ये कादशी यदि। तदाकारो सुरेशानि
विष्णोस्त्रीणि पदानि वै॥३॥ दृष्ट्वा दिविप्र कर्तव्यं जागरं चक्रपाणिनः। अथवा प्रति
मा विष्णोः सालग्रामशिलाथवा॥४॥ तिष्ठते यदि देवेशा कार्यं तत्र प्रजागरं।
तत्कृते दिने विष्णुजागरं फलमाप्नुयात्॥५॥ मेघसंछादिते सूर्ये विष्णोस्त्री
णि पदानि च। अदृष्ट्वा बोधिमूले तु कार्यं जागरणं हरेः॥६॥ धात्रीमूलेथवा गोरि स्ति
तुलस्यास्तु समीपतः। यत्र वा तत्र वा कार्यं तीर्थे वाथ नदी जले॥७॥ सर्वाभावे
महादेवि येषु वस्य च संनिधौ। कर्तव्यं जागरं विष्णोर्भेन सा सक्तिसंयुतः॥८॥
विना जागरणं गो नि विष्णोर्दिनफलं न हि। तस्याद्कं सुकृतीति आहन्तानां द्विजै
म कसा॥९॥ यज्ञानामपि सर्वेषां महायज्ञः स कथ्यते। वासरे वासुदेवस्य रात्रौ जा
गरसंज्ञकं॥१०॥ अनेन प्रीयते सर्वं जगदेतच्चराचरं। तस्माज्जागरणं कार्यं प ३२
३२ क्षयोः शुक्लकृष्णयोः॥११॥ कृतेपि वासरे विष्णोर्लंघने निद्रयोभ्वारे। फलं
न लभ्यते सम्यग्विना जागरणं क्वचित्॥१२॥ सर्वाह्योप्येतदेव विवेष्ठितं पा
पकोटिभिः। मुच्यते वासरे विष्णोर्जागरेन स्यतीनिशो॥१३॥ प्राप्ते कलियुगे

चापे न यास्तानि दर्शैः समाः। विशाल्येव वासरे विष्णोर्येन कुर्वीत जागरं॥१४॥ स
कृतास्त्रैन नैर्दैविदारुणा यमयातना। ये कृता द्वादशी विप्रा न कृतं जागरं
हरेः॥१५॥ तत्फलं यमदूतानां दत्तं तेन यमस्य च। कृतं जागरणं विष्णो रात्रौ
दि द्वादशी दिने॥१६॥ स्वर्गे पितॄणां महादेवि तेन पुण्यं च न क्षयः। वांछितं न रक
विहृत्य सोरव्यं हरेर्दिने॥१७॥ पतनं स्वपितॄणां च वांछितं ब्रह्मणः पदात्।
अकेसजागरं यानो कृत्वा विहरेर्दिने॥१८॥ निहत्या पितरस्तेन देवतानां
वधः कृतः। दत्तं राज्यं च दैत्यानां कृत्वा विहरेर्दिने॥१९॥ पितृव्यतिः सहि
तैवेसं कृतं तेन स्वैः सह। कापापयो तिविहृत्य यः करोति सहि वासरे॥२०॥ नो
पदत्तां प्रगल्भाति वेला कादशी मति॥ स्वर्ग देना श्रयं दद्यो ज्ञाग नं कुर्वते
नहि॥२१॥ तस्मात्तु लभं तु नानिर्विसंप्राप्तेपि हरेर्दिने॥ कल्पावपोषितो विष्णुजा
गरं यो न कारयेत्॥२२॥ विलग्नो तस्य मध्ये तु हतं तेनापि प्रत्यहं। जागरेण
कृतं येन कृतं विहरेर्दिने॥२३॥ बहुवान्कुद ... पारे भर्हो तेन नन्नोतमा
नो॥ कुरुक्षेत्रकाहव्यवापिये न कुर्कहरेर्दिने॥२४॥ प्रयागे च गिने चैव पुष्करे कु
रुजांगले॥ नित्यानकृतां येन संगमे श्रवणान्विता॥२५॥ बद्धानि गड पा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शेश्च हस्तौ पादौ तथाग्निः ॥ दत्तो भास्कर पुत्रस्य पुंके येन हने र्दिने ॥ २६ ॥ कु
कुर्वं ति चेत्स्वया तस्य स्नानी तस्य विकर्तनं ॥ यमदूताः कंन येन चिद्दि विष्णोर्दिनं भुक्तौ ॥ २७ ॥
अग्निवर्णाय्य संतो क्ष्णं क्षिपंति यम किंकराः ॥ मुखे तेषां महादेविये भुंजं ति हरेर्दि
ने ॥ २८ ॥ पादं तु हृदये दद्या सतो वैश्वे इये नस्य यं यमः ॥ त्रि कालुनाति कोपेन
ये भुंजं ति हरेर्दिने ॥ २९ ॥ यस्यो वक्रासवे द्विष्णो रात्रौ जागरणं प्राप्ति ॥ अंधो तत्व तिद्दे
वेशाशात जन्मानि पंच च ॥ ३० ॥ यस्य दूतं भवेद्दृष्टि रात्रौ जागरणं हरेः ॥ तस्य दूतं सु
रगणाः कुर्वं ति मुनिस्सर्व्वयः ॥ ३१ ॥ यस्योपदेशाज्जागरणं भजते प नमे धरि
द्वादश्या वेध न हि तं पुण्यं तस्य व दाम्यहं ॥ यावद्दिनानि भवतेजागनं वासने हरेः ॥
तावच्छतसहस्राणि रोम सौख्यं वसेद्दिवि ॥ ३२ ॥ यस्योपदेशात्कुरुते वेध यहोने हरे
र्दिने ॥ विष्णुलोका न तिष्ठैव सम मन्यों नराणि वे ॥ ३४ ॥ तस्मात्सदोपदेशं वै दात
व्ये पुण्यमिच्छता ॥ सप्तजन्म कृतं पापं यस्मा न्नश्यति पार्वति ॥ ३५ ॥ आजन्म स चि
33 न्नश्यति पार्वति ॥ ३५ ॥ भोजनदानं च मातापित्रोः क्षये हनि ॥ ३६ ॥ जाग 33
न का पंच मातापित्रोः क्षये हनि ॥ एते भोजनदानं च मातापित्रोर्नमस्कारं ये स्लेवा नौ तु षडन्नी ॥
च वास ने विष्णो स्तु समं तेन सौशायः ॥ मातापित्रोर्नमस्कारं विष्णोर्विबुधैस्तु समं कृतं ॥ जाग
हरेर्जागरणी देवि विबुधैस्तु समं कृतं ॥ विशालं वै विष्णोर्विबुधैस्तु समं कृतं ॥ ते
१४ प्रतिश्रूयणे स्त्रीणां पादोदकं केशवस्य च ॥ ३८ ॥

विशालयं वासनं विष्णोर्विबुधैस्तु समं कृतं ॥ ३९ ॥ पितॄणां तुलसी रागकृत्ते
नै वेद्य तस्मिणं ॥ विशाले जागरं विष्णो विबुधैस्तु समं कृतं ॥ ४० ॥ भोजनं वैष्ण
व गेहे धात्रीफलसमुद्भवं ॥ माला विष्णोर्दिने देवि विबुधैस्तु समं कृतं ॥ ४१ ॥ शि
रसा विष्णु निर्माल्यं पादोदकं ॥ पितर्पणं ॥ पितॄणां देवतानां च विबुधैस्तु समं कृतं ॥
दान अन्न सहस्राणि कृतानि यदि पार्वति ॥ ख्याति निपानगा हेतु द्वादशी लंघिता
यदि ॥ ४३ ॥ द्वादशी साधिता देवि व्रत कोटि फलप्रदा ॥ फलमेव कृतं हन्ति लंघि
ता न गृह्नं दिनि ॥ ४४ ॥ श्रवणान्वि तश्चावायां तस्य तुष्यति केशवः ॥ वासरं हरिक
ले तु मया तत्कथितं शिवे ॥ ४५ ॥ अप्रसन्नो विशाली यात्रस्योपरि जनार्दनः ॥
कादशी यदा विद्धां कुरुते वानुलोचने ॥ ४६ ॥ मन्ये सो कलिकाले तु देयापक्ष
विवर्द्धनः ॥ कन्मलिनी वंकुली चत्रि स्पर्शानि के नोतियः ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा जागरणे
नास्ति गतो तस्य हरेर्दिनं ॥ नूनं तस्य यादापाणि विमुखः कृमव्या पियः ॥ ४८ ॥
ददति ये हरेर्सीकिं नराः पापेन मोहिताः ॥ त्रिरसाधा प्रपद्यंते ज्वलिते ह व्यवा
हने ॥ ४९ ॥ ये षां दहति नेत्राणि दृष्ट्वा जागरणं हरेः ॥ नते षी पुनरावृत्तिः चौन
वायुग पंचकं ॥ ५० ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

येषां नेत्रजलं हर्षात् भूमौ पतति पार्वति। दृष्ट्वा जागरणे विष्णोर्नास्ति विष्णुवि
देहे॥५२॥ गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः। जन्मायुतशतैः पापैः केवे
मुक्ताः सुरेश्वरि॥५३॥ स्थित्वा जागरणे नारी पुरतः केशवस्य वा। यथा पूजां प्रकुर्वीत
तिसेदिवं स्वर्गमंडलं॥५४॥ द्वादश्यां जागरे विष्णोः यः कुर्यात्पुष्पमंडपं। प्रतिपुष्पफ
लं तेषां वाजिमेधसमं शिवे॥५५॥ द्वादश्यां कलशस्नानं कदलीस्तंभशोभितं।
ये कुर्वन्ति हरेस्तेषां स्वकीयं यच्छते पदं॥५६॥ दीपदानं प्रकुर्वन्ति जागरे केशवस्य
ये कुर्वन्ति हरेस्तेषां स्वकीयं... कथा जाग
रे नते परयंति कल्मा लोयमलोकं सुगा पुनः॥५७॥ वैष्णवा ये प्रकुर्वन्ति कथां जाग
रे न ते पश्यन्ति कल्मषं ॥ यमलोकं सुगा पुनः ॥५८॥ नृत्यं च यः करोति वि
वर्णहरेः। प्रत्यक्षं लभते पुण्यं कपिलागोप्रदानजं॥५८॥ नृत्यं च यः करोति ति
३४ पो साहयति यो नरान्। जागरे पुरतो विष्णोः कल्पकोटि वसेद्दिवि॥५९॥ अप्रेरिता
स्वयं भक्त्या गीतं नृत्यं च कुर्वते। जागरे पद्मनाभस्य प्रेरिता द्विगुणं फलं॥६०॥
योऽन्त्यतिप्रहृष्टात्मा कुर्यात् करताडनं। गीतं कुर्वन् सुखेनापि दृश्यते कौतुका
न्वहन्॥६१॥ पुरतो वासुदेवस्य नारी जागरणे स्थितः। पठन् कल्पकोटि त्राणि
नेजयन्देविवैष्णवान्॥६२॥ सुरवेनकुरुते वाद्यं सुप्रहृष्टेन चेतसा हरेः॥ दशयन्त्वि

त्रियान् भावान् जागरे वै च कुर्वते॥६३॥ भावैर्वैलैर्नेनो यस्तु कुरुते जागरं हरेः॥ निमि
षे निमिषे पुण्यं तीर्थकोटिसमं स्मृतं॥६४॥ अतिश्रान्तमनायस्तु धूपनीराजनं हरेः॥
कुरुते जागरे नारी सप्तद्वीपाधिपो भवेत्॥६५॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं येऽपि किंचित् पूजनं ह
रेः॥ सर्वं संपूर्णतां याति कुर्वन् नीराजनं शिवे॥६६॥ शंखमध्ये स्थितं तोयं भ्रामितं के
शवोपरि॥ अंगलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां पुनाति हि॥६७॥ अपराधास्तु ये प्रोक्ताः पुना
ना यः केशवार्चने। प्राप्नोति मासहस्रेषु विलयं यांति जागरे॥६८॥ परस्त्रीणां नतानां परस्तु
पयानां पानपाने हरेः॥ पठितं तु सहस्रारध्ये मुक्ता नरयंति पातकं॥६९॥ अथवा तव देवे
शि किं मुक्तेन पुनः पुनः॥ विलयं यांति पापानि पिबन्पादोदकं हरेः॥७०॥ दुर्लभं
तैर्लिंगानां पापे जन्मशतार्जितं॥ दहते नात्र संदेहः सत्यं सत्यं वरानने॥७१॥ किं पुन
र्विष्णुपादोदं सालग्रामशिलाच्युतं॥ विशेषेण हरेत्पापं ब्रह्महत्यादिकं प्रिये॥७२॥ स्त्री
नीनैवास्ति पापस्य देहिनां देहमध्यतः॥ सबाह्याभ्यंतरे यस्य व्याप्तं पादोदकेन वै॥७३॥
पावनं विष्णुनैवेद्यं उदनैयस्याति घ्नति॥ यावद्भलभते पापं स्वयमेव विनश्यति॥७४॥
कौतुकं शृणु मे देवि विष्णोर्निर्माल्यवर्जिनः॥ स्पर्शविनूनां रामायाति ब्रह्महत्यादि
पातकं॥७५॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१८५५

विष्णोर्नि र्माल्यतोयेण यस्यो गानि स्तुनेर्थीरा श्रेष्ठानि तस्य लोकानां गंगाजलसमा
निवे ॥७६॥ पत्रपुष्पफलैर्नायं श्रेयो कृष्णाप्रयच्छति । कृत्स्नार्थं जागरेनात्रो पुण्यमन्वे
नि वे ॥७६॥ पत्र पुष्प फल तो यं श्रेयो कृष्णा प्रयच्छति ॥ कृत्स्नार्थे जागरेनात्रौ पुण्यम न्व
नितेष्ठ ॥७७॥ यः पद्मगति मुरवे विष्णोः रात्रौ जागरणे स्थितः ॥ शतजन्मकृतं पापं निमिषा
र्द्धेन गमिष्यति ॥७८॥ एकादश्यां शयानस्य विल्वपत्रैर्नरोत्तमाः ॥ नार्पयति मनुजे वि लम
भवनं जीवस्य ॥७९॥ कृतेपि जागरे विष्णोर्यदि मर्त्योऽभवेत्क्वचित् ॥ धन्याः ते गायते
मरणं जीवस्य ॥७९॥ कृतेपि जागरे विष्णोर्यदि विमुच्यते ॥ हत्वा यमभयं
लोके लभते परमं पदं ॥८०॥ पिबन्पादोदकं विष्णोः प्राणैर्यदि विमुच्यते ॥ हत्वा यमभयं
सर्वं वैष्णवं लोकमाप्नुयात् ॥८१॥ कुर्वंतु मा भयं लोकाः स्वर्गस्था ते ह्युत्तरं तवो ॥ कुर्व
तां जागरं विष्णोः किं करिष्यति तारकैरि ॥८२॥ उन्मीलनी वंजुली च त्रिस्पृशा पक्षवर्द्धिनी
जया जयंती विजया तथैव पापनाशनी ॥८३॥ यस्याष्टौ कलिकाले तु मनसा कर्मणा गिरा
दृष्ट्वा नो पाप स्पर्शति धन्यास्ते वैष्णवाः प्रियाः ॥८४॥ जायते जयवकुल नेविजया च महाजय
जयंती नाशयत्येव नूपापान्यापविनाशनी ॥८५॥ उन्मीलिनी नयेत्पापं जन्मकोटिशतार्जितं
वा ॥ यच्छते वंजुली मोक्षं त्रिस्पृशा पक्षवर्द्धिनी ॥८६॥ जया च विजया चैव जयंती पापनाशा
३५ नी ॥ महापुण्यप्रदा ह्येता प्रातरुत्थाय वैष्णवः ॥८७॥ सप्तजन्मकृतात्पापात् मुच्यते वचसा
मम ॥ वंजुली तिलतेरावे ठरिते कश्यपात्मजे ॥८८॥ कुलानि तारयेत्सप्त पितृणां मातृकं
स्ततः ॥